

تجوید

تالیف

میر سید شریف ابوالحسن علی بن محمد اللہ

۷۷۰-۸۱۶ھ

مکتبۃ الرشیدیہ

کراچی - پاکستان

مخبر

تأليف

میر سید شریف ابوالحسن علی بن محمد اللہ

۷۷۰ - ۸۱۶ھ

طبعة جديدة مصححة بارزفة

جوہر

بیابانہ شاخ

76

=/30 روپیہ

۱۴۳۲ھ / ۲۰۱۱ء

مکتبہ الشوری

جمعیت شوقری محمد علی الحریری (مسکتہ)

3-2، ٹورسور سکولرحسٹنک جوہر، کراچی، پاکستان.

+92-21-34541739, +92-21-37740738

+92-21-4023113

www.maktaba-tul-bushra.com.pk

www.ibnabbasaisha.edu.pk

al-bushra@cyber.net.pk

مکتبہ الشوری، کراچی۔ +92-321-2198170

مکتبہ الحرمین، آزاد بازار لاہور۔ +92-321-4309313

المصاحح، ۱۹ آزاد بازار لاہور۔ 7223210-7124656-042

ملک لید، نئی چاند کالج روڈ، ناولپنڈی۔ 5557928-5773341-051

دار الإحسان، نزد قسطنطنیہ بازار چناب۔ 091-2567539

مکتبہ رشیدیہ، سرکی روڈ، کوئٹہ۔ 0333-7825484

واضا یوحسد محمد جمیع المکتبات المشہورہ

یطلب من

فہرست

صفحہ	موضوع
۵	مشتملات مقدمہ
۷	تقسیم لفظ
۸	تعریف جملہ
۹	تعریف جملہ انشائیہ
۱۰	تعریف مرکب غیر مفید
۱۳	علامات اسم
۱۵	بیان در معرب و مثنیٰ
۱۷	تعریف اسم غیر حکمن
۲۲	تقسیم اسم بر معرفہ و نکرہ
۲۳	تقسیم اسم بر مذکر و مؤنث
۲۴	اقسام مؤنث
۲۵	تقسیم اسم بر واحد شنیہ و جمع
۲۶	تعریف جمع صحیح
۲۷	تقسیم اسم باعتبار اعراب
۳۲	اعراب مضارع

باب اول در حروف عالمہ

۳۵	حروف عالمہ در اسم
۴۰	حروف عالمہ در مضارع

باب سوم در عمل افعال

۳۴	معمولات فعل معروف
۳۵	تعریف معمولات فعل معروف
۳۸	اقسام فاعل
۳۹	تعریف فعل مجهول
۵۰	اقسام فعل متعدی
۵۱	اقسام ناقصه
۵۳	افعال مقاربه
۵۳	افعال مدح و ذم
۵۵	افعال تعجب

باب سوم در عمل اسما عاقله

۵۷	اقسام اسما عاقله
۶۳	بیان در توابع
۶۳	بیان در صفت
۶۵	بیان در تاجید
۶۶	بیان در بدل
۶۷	بیان در عطف بحرف
۶۸	بیان در عطف بیان
۶۹	بیان در منصرف و غیر منصرف
۷۰	اقسام حروف غیر عامله

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله رب العلمین، والعاقبة

— اللہ إلج۔ کلمہ با برائی استعانت متعلق است بفعل مقدر مؤخر بنا بر رد و اب مشرکین کہ وقت ابتدائے ہر مقصدی گفتند: باسم اللات و باسم العزی، پس بر موجدین واجب است کہ درین مقام، بل در شروع ہر مرام معنی اختصاص اسم اللہ تعالیٰ قصد نمایند، و حصول این معنی از تقدیم معمول است بر عامل، چنانکہ در علم معانی مذکور است، پس برین تقدیر عبارتش باستعانة اسم اللہ الرحمن الرحيم یا أشرف یا أشرع خواهد بود۔ اگر گوئی: کہ رحمن و رحيم برائے مبالغہ از رحمت مستفہد چنانکہ ندمان و ندم از ندم، چون دو لفظ یک معنی باشند کیے زائد بود، پس زائد درین کلام الہی کہ أفصح اللسان است خالی از حشو نیست۔ گویم: تکرار دو اسم و حتی کہ در اشتقاق اختلاف تاکید دارند جائز باشد، خصوصاً در بخار رحمن المفعول است از رحيم بجہت عموم؛ و لهذا یا رحمن الدنيا! یا رحيم الآخرة! گویند؛ بسبب شمول رحمت و نیلوی مرمومن و کافر را، بخلاف رحمت اخروی کہ مخصوص بمومنانست، و نیز اول بمنزلة ذات است ازہا کہ قوله تعالیٰ: ﴿قَالَ ادْعُوا اللّٰهَ اَوْ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ﴾ (الاسراء: ۱۱۰) اختصاص بجناب باری عز اسمہ پیدا کردہ، بخلاف ثانی کہ اطلاقش بر غیر خدا ہم جائز است۔ مگر رحمن باضافت بر غیر او تعالیٰ ہم اطلاق یا بد، چنانکہ مسیلمہ کذاب را رحمان الیمامہ گویند۔

و العاقبة۔ مشہور درین مقام آن است کہ مضافش محذوف و اعراب آن بہ مضاف الیہ دائرہ اند یعنی حس العاقبة یا حیز العاقبة یا مبالغہ العاقبة، پس حذف کردہ شد مضاف، و مضاف الیہ را اعراب مضاف و دائرہ شد، و تظہیرش آنچہ شاطبی در قوله تعالیٰ: ﴿وَ کُنْ اَمْرًا مِّنْ اَمْرِ رَبِّكَ﴾ (الذرة: ۱۷۷) گفتہ کہ تظہیرش رُبُّ مِّنْ اَمْرِ بوده است، حذف کردہ شد "رُبُّ" و محلا مرفوع گردید "مِّنْ اَمْرِ" را کہ مضاف الیہ بوده بر ابتدائیت، و فیہ نظر۔ تفصیل درین مقام آنست کہ حذف مضاف و اعراب مضاف الیہ با اعراب مضاف یا اسمی است و یا قیامی، لہذا اسمی در جائے =

للمتقين، والصلوة والسلام على عبد خلقه محمد وآله أجمعين.
 أما بعد ہاں ارشدك اللہ تعالیٰ کہ ایں مختصرے ست مضبوط ور علم
 نحو کہ مبتدی را بعد حفظ مفردات لغت و معرفت اشتقاق و ضبط مہمات
 اللہ از معارف

= باشد کہ در انجا صحیح باشد مستقل بودن مضاف الیہ کہ قائم مقام مضاف ست از روئے معنی،
 چنانچہ درین مصرح:

إن منی باعتبار ما قد کفایتی

کہ تقریر یا اس آبی عین بود، مضاف را حذف کرد، مضاف الیہ را بالاستقبال قائم مقامش نمود.
 و درینجا معنی ہم بدون مضاف صحیح ہست. و قیاسی آست کہ در انجا قیام مضاف الیہ بہائے مضاف در
 معنی صحیح نشود، و آل کا ہے در فاعلی باشد، نحو - جاء، ربك الآية ای امر ربك، و گاہے در مفعول
 بہ، چوں: «وَأَسْرُوْنَا فِي قُبُورِنَا الْعُكُلُ» (الفرقة ۹۳) ای حب العکل «وَسَاءَ الْمَرْزُوقَةُ»
 (یوسف ۸۲) ای أهل القرية، و گاہے در مفاعیل اربعہ باقیہ و مبتدأ و خبر و ذکر ہشملہ ہر یک طولی
 رامی خوابد، و ظاہر حذف در ما عنس وہ سہائی ست، و درین مقام توجیہات دیگر از جہت الف
 و لام و اراء معنی لغوی از عاقبہ و حذف موصوف نیز ہست، بخوف اطناہ نہ نوشتہ شد.

لمستقین متقی در شرع آنرا گویند کہ نگاہ دارد نفس خود را از مضمرات اخروی.

ارشدك: لفظ و عاداتہا بعبارت عربی کہ اشرف اللغات است و قرآن مجید در ان نازل شدہ
 آوردہ. ارشد اگرچہ فعل ماضی است از ارشاد بمعنی راہ نمودن سخن، لیکن ماضی در محل دعا
 معنی مستقبل پیدا کند، و کلمتہ ماضی بر مضارع تفادیل است، گویا متعلم راہ سخن نموده شد در زمان
 گزشتہ. (کذا فی الشرح) **مختص** - ست اختصار اوائے مطلب کثیر بعبارت قلیل، بخلاف
 اقتصار کہ ضد آست. **علم نحو**: و آل علمی ست باصول کہ دانستہ شود با تمہا ابدال او اخر کلمات کہ
 بنا و اعراب ست **لغت**: بضم اول و فتح ثانی اصواتے کہ مرسوم اغراض خود را ہاں تعبیر کنند.

تصریف بآسانی بکیفیت ترکیب عربی راہ نماید، و زودی معرفت اعراب و بنا، و سوا خواندن توانائی و ہدیہ توفیق اللہ تعالیٰ و عونہ.

فصل

بدانکہ لفظ مستعمل در سخن عرب برد و قسم است: مفرد و مرکب. مفرد لفظی باشد تہما کہ دلالت کند بر یک معنی، و آن را کلمہ گویند، و کلمہ برسہ قسم است اسم چوں: رجل، و فعل چوں: ضرب، و حرف چوں: هل،

بآسانی: لفظ آسانی و زودی برائے الطییمان مبتدی است تا وحشت نوزو، و برسان نکرود، و نیز نظر بریں کہ در اولے مطالب این مختصر وقت بکار نبرده شد (شرح) سواد بافتح عبادت از مکہ خواندن و نقل کتاب و مانند آن. **توفیق**: توفیق در لغت بمعنی دست دادن کسی را بکارے، و در اصطلاح توجیہ الأساس موافقا للمطلوب الخیر، و بعضے در توفیق معنی خیر را معتبر نکرده اند، و موافقا للمطلوب اکتفا نمودہ اند، و الأول هو الصواب.

در سخن عرب: یعنی آنچه عربان در محاورات خود بزبان می آرند، و این اشارہ است بلفظ موضوع و احراز است از مہمل، چوں: حسی مسق. کدا فی الشرح. تہما: بقید تہما خارج شد مثل: عبد اللہ در حالت علیت کہ بجهت معرب بودنش باعرابین لفظ واحد نیست کدا فی الشرح. دلالت: بر یک معنی آنست کہ از جزء لفظ جزء معنی وے مستفاد نشود، ازین قید خارج شد مرکبات کلامیہ و غیر کلامیہ، مثل: رید قائم، و غلام زید، قائمہ، و نصری. اسم و آن کلمہ ایست کہ دلالت کند بر معنی، و محتاج نباشد بکلمہ دیگر، دران دلالت، و مقرون نباشد بیکے از ازمینہ شلاش. فعل: و آن کلمہ ایست کہ دلالت کند بر معنی بدون احتیاج بکلمہ دیگر، مقرون نباشد بیکے از ازمینہ سہ گانہ. حرف و آن کلمہ ایست کہ در دلالت بر معنی محتاج نباشد بکلمہ دیگر تا بواسطہ آن دلالت کند.

چنانکہ در تصریف معلوم شدہ است۔ اما مرکب لفظی باشد کہ از دو کلمہ یا بیشتر حاصل شدہ ^{ای علم عربی} باشد۔ و مرکب بر دو گونه است: مفید و غیر مفید۔ مفید آن است کہ چون قائل بران سکوت کند سامع را خبر سے یا طلب معلوم شود، و آن را جملہ گویند و کلام نیز۔ پس جملہ بر دو قسم است: خبریہ و انشائیہ۔

فصل

بدانکہ جملہ خبریہ آن است کہ قائلش را بصدق و کذب صفت توان کرد، و آن بر دو نوع است، اول: آنکہ جزو اولش اسم باشد، و آن را جملہ اسمیہ گویند، چوں: زید عالم یعنی زید دانا است، جزو اولش مسند الیہ است، و آن را مبتدا گویند، و جزو دوم مسند است، و آن را خبر گویند۔ دوم آنکہ جزو اولش فعل باشد، و آن را جملہ فعلیہ گویند، و جزو دوم مسند الیہ

خبر یہ: از آنکہ خبری بدبر واقعہ کہ در خارج یا نفس الامر بودہ است انشائی: انشاء در لغت بمعنی احداث امری میکند، چوں: ضرب کہ معنیش احداث کن ضرب را، و لا تصرف یعنی حادث کن کف ضرب را۔ قائلش از دو مجرد لفظ راہا مبتدا یا خبر بدون حاجت امور خارجیہ مثل اعتبار بر صداقت متکلم، چوں قول شارح: قائل هو لک احدًا (لا حدیث) و یا اعتبار بر حسن، چوں: السماء فوقا، و مثل ذلك کہ درین صورت قائلش بہت متصرف بکذب نباشد۔

مسند الیہ: از آنکہ جزو ثانی را باو نسبت کردہ اند۔ آن را مبتدا: از آنکہ در ابتدائے کلام می باشد ناہا۔ مسند یعنی نسبت کردہ شدہ، و آن را خبر: از آنکہ خبری بدبر بحال مبتدا۔

است، و آن را فاعل گویند، و بدانکہ مسند حکم است و مسند الیہ آنچه برو حکم کنند، و اسم مسند و مسند الیہ تواند بود، و فعل مسند باشد و مسند الیہ نتواند بود، و حرف نہ مسند باشد و نہ مسند الیہ.

بدانکہ جملہ انشائیہ آنست کہ قائلش را بصدق و کذب صفت نتوان کرد، و آن بر چند قسم است: امر چون: اضرب، و نمی چون لا تضرب، و استفهام چون هل تضرب زید، و تمنی چون لیت زیدا حاضر، ...

آیند است

بدانکہ مسند بدانکہ حکم چهار معنی دارد، اول: مملوم به، دوم: نسبت را بطی در میان مملوم علیہ و به، سوم: تصدیق، چهارم: قضیہ، این جا مراد معنی اول است. اسم مسند: بجبت استقلال بمعنی مطابق اسم، چنانچہ رید عالم ظاهر از ان انحصار مسند و مسند الیہ بودن اسم است ازین لازم نیاید کہ برای برین صفت باشد، پس اسمے کہ دلالت بر ذات کند، چون: رید مسند الیہ خواهد بود، همچنین صفتیکہ معنی وصفی آن طوطا باشد، چون: قائم در القامه واصل، و صفتیکہ معنی وصفی آن را لکاک کند مسند خواهد بود، همچنین گفته اند، وی توان گفت کہ برای مسند و مسند الیہ می شود مگر بتاویل در بعض، چنانچہ تواند اشاره بدان می کند، پس هدا رید و رید هدا و رید احوک، و بتاویل مستثنی برید و مشار الیہ هو احوک باشد، و مسند بودن بر اسم خودش ظاهر است.

مسند الیہ: و اگر گاہے مسند الیہ در ترکیبھی واقع شود او را تاویل کنند بسوئے اسم، چون: نسمع مالمعبدی حیو من أن نراه کہ درین جا "نسمع" از جهت تاویل او با اسم یعنی سماعت مسند الیہ واقع شده و از دست قول تعالی: *سواء علیہم أذنبوا علیہم* (نقرة: ۶) کہ "أذنبوا علیہم" مبتدا واقع شده و خبرش "سواء" است، بجبت تاویل او یا نذارک. حرف نہ مسند: بجبت عدم استقلال در معنی لب ریدا. [کاش می بود زید حاضر] اگر گوئی: کہ جز او لث حرف است =

و ترجمی چون لعل عمرا غائب، و عقود چون: بعث و اشتریت، و ندا
چون: یا اللہ، و عرض چون: الا تنزل بنا فتصیب خیرا، و قسم
چون، واللہ لأضربن زیدا، و تعجب چون: ما احسنه و احسن به.

فصل

بدانکہ مرکب غیر مفید آنست کہ چون قائل بر او سکوت کند سامع را
خبرے یا طلبے حاصل نشود، و آن بر سه قسم است: اول: مرکب اضافی
چون: غلام زید، جزء اول را مضاف گویند و جزء دوم را مضاف الیه،

- پس جمله اسمیه و فعلیه بچ نخواهد بود. گوئیم: مراد از جزء مند و مند الیه است، و میدانی کہ حرف بچ
باشد، پس این جمله اسمیه است، و "ولیت" برائے اضافی قسمی بران داخل شد.

لعل عمرا امیدست کہ عمر و غائب باشد، بعث و اشتریت [فرد قسم و خرید یعنی عاوضت کردم
بچ و شرار را] واضح باد کہ این هر دو جمله فعلیه در اصل خبریه بوده اند، پس اگر وقت خرید
و فروخت بائع از مشتری و مشتری از بائع بگوید خبر نیستند، و احتمال صدق و کذب ندارند؛ و لهذا این
قسم را اخبار بصورت خبر گویند، بخلاف آنکہ شخص در غیر وقت بائع آمده گوید: کہ بعث الغرس
چه درین وقت خبر خواهد بود. عرض: بدانکہ عرض مقابب قسمی است؛ از احوال عرض در
حقیقت در غلغانیدن باشد، و در غلغانیدن شخص نمی باشد مگر بآن چیز کہ متضمنی و محبوب او بود.

الا تنزل، چه افروزمی آئی نزد ما تا برسی خبر و کنوی را، واللہ بخدا امر آئیند خواهیم زو زید را.
ما احسنه، چه خوش است آنکہ صاحب حسن کرده است زید را، و احسن به، بچه مرتبه حسین
است زید.

و مضاف الیہ ہمیشہ مجرور باشد۔ دوم: مرکب بنائی، واو آنت کہ دو اسم رایے کردہ باشند و اسم مستضمن حرفی باشد، چوں: أحد عشر تا تسعة عشر کہ در اصل أحد و عشر و تسعة و عشر بوده است، و او را حذف کرد، ہر دو اسم رایے کردند، و ہر دو جز مبنی باشد بر فتح الا انشا عشر کہ جزء اول معرب است۔ سوم: مرکب منع صرف، واو آنت کہ دو اسم رایے کردہ باشد و اسم دوم مستضمن حرفی نباشد، چوں: بعلک

مجرور۔ بحرف جر کہ مقدر است، و شرط تقدیر آنکہ مضاف اسم باشد، زیرا کہ اگر فعل باشد حرف جر در مضاف الیہ مفلوظ خواهد بود، چوں: مررت برید، و این را تعبیر بہار مجرور کنند۔
مستضمن حرفی۔ شارح گوید: و نیز میان آن دو اسم نسبتی باشد کہ مفہوم شود از بیانات ترکیبہ آنها، پس ازین مثل: عبد اللہ و تابطہ شر اور حالت غلیت خارج شدند۔ می گویم: این ہر دو مستضمن حرف نیستند اما تابطہ شر ایس ظاہر ست، و بچشمین عبد اللہ، چہ مراد مستضمن حرف آنکہ معنی آن حرف یعنی جمعیت میان آن دو اسم فہمیدہ شود، چنانکہ در احد عشر و نہ بعلک ہم درین قسم داخل باشد، و ظاہر کہ جمعیت میان "عبد" و "اللہ" مقصود نیست، پس داخل نخواہد بود تا برائے اخراجش بقید زائدی حاجت افتد۔

مبنی باشد: لمانائے جزو اول ازین دو جز ایس ہون آخر آن در وسط کلمہ بعد ترکیب، و لمانائے جزو ثانی ایس از جهت تضمین او حرف را کہ معنی اصل است، و لمانا فقہ ایس از جهت خلقت و دور شدن تظہیر از جهت ترکیب دو اسم حادث شد، معرب: از آنکہ مشابہہ بمضاف ست بجهت سقوط نون، و اضافت از خواص اسم معرب ست۔ بعلک: نام شہر مرکب از دو کلمہ یعنی "بعل" کہ نام بچہ بود، و "نک" کہ نام بادشاہی بانی آن شہر۔

وحضر موت کہ جزء اول جملی باشد بر فتح بر مذہب اکثر علماء، و جزء دوم معرب۔ بدانکہ مرکب غیر مفید ہمیشہ جزء جملہ باشد، چون: غَلَامٌ زَيْدٌ قَائِمٌ، وَعِنْدِي أَحَدُ عَشَرَ دِرْهَمًا، وَجَاءَ بَعْلَانِكَ.

فصل

بدانکہ بیج جملہ کمتر از دو کلمہ نباشد، لفظاً چون: ضَرَبَ زَيْدٌ وَزَيْدٌ قَائِمٌ یا تَقَدَّرَ، چون: اَضْرَبَ كَمَا أَنْتَ دُرٌّ وَمُسْتَرْتٌ، وازین بیشتر باشد، و بیشتر

حصہ .. - بفتح میم و ضم آن نام شہرے و قبیلہ است، واین مر دو اسم کہ واحدش گردانیدہ اند اگر خوانی جملی کنی اول را بر فتح و ثانی را معرب کنی با عراب غیر منصرف، و اگر خوانی مضاف ثنائی اول را بسوئے ثانی و معرب گردانی مر دو را بچو عسک. تقدیر بدانکہ تقدیر عبارتست از اعتبار چیزی در جائی بدون ذکر آن لفظاً در آن مقام، و فرقی درو، دور محذوف آنست کہ در مقام حذف تثنیی در اصل میباشد کہ بسبب بعضی مقتضیات آن را در آنجا ذکر نمی کنند، دور تقدیر محصل وجود اعتباری نفس الامر است کہ بعضی ادکام لفظی بچو فاعل بودن و مؤکد بودن، و امثال آنکہ همه از ادکام لفظیست بران دلالت وارد، است و انت کہ ضمیر منفصل است بجهت تعبیر آن منوی مستعار آورده اند و الا برانے منوی لفظی موضوع نگردہ اند (شرح).

پیشتر گاہے از سه کلمہ، چون: ضرب رید عمرا، و گاہے از چہار، چون: ضرب زید عمرا ضربنا، و گاہے از پنج، چون: ضرب رید عمرا ضربنا شدیدا، و گاہے از شش، چون: ضرب رید عمرا ضربنا شدیدا فی دارہ، و گاہے از ہشت، چون: ضرب زید عمرا ضربنا شدیدا فی دارہ أمام الأمیر، و گاہے از نہ، چون: ضرب رید عمرا ضربنا شدیدا فی دارہ أمام الأمیر نادبنا وسوطا، =

را حدی نیست. بدانکه چون کلمات جمله بسیار باشد اسم و فعل و حرف را بایکدیگر تمیز باید کردن، و نظر کردن که معرب است یا مبنی، و عامل است یا معمول، و باید دانستن که تعلق کلمات بایکدیگر چگونه است؟ تا مسند و مسند الیه پیدا گردد، و معنی جمله بتحقیق معلوم شود.

فصل

بدانکه علامت اسم آنست که الف و لام.....

= و گاهی از ده، نحو: ضربت رید عمرا صر با شهدا فی داره امام الأمیر نادینا و سوطا را کما، و بحین نبح برگاه ضم کنی باین همه قواع خسه در تمیز و غیره را.
الف و لام [و چه تخصیص با اسم آنکه الف و لام برای تمیز معنی مستقل مطالبه است، و چنین معنی جز اسم را نبود.] و آن زائده باشد که محض برای تمیز کلمات آرند، چون: الفتح و الکسر، و گاهی بسبب شده و ذر فعل هم داخل شود، شاعر گوید:
ومن حُخِرَه بالفِئحة التفتُّعُ

بفصح فعل مضارع است، و غیر زائده که افتاده تعریف کند و جز بر اسم نیاید دو قسم است: اسمی بمعنی الی که بر اسم فاعل و اسم مفعول آید، و حرفی و آن بر چهار نوع است: بخشی که بمابیت فقط قطع نظر از افراد اثرت کند، چون: الرجل حیو من المرفق، و استغراقی: که مشیر باشد بمابیت از حیثیت وجود آن در جمیع افراد، چون: «انّ لاسماء علی حسره» (العصره: ۲۰)، و عهد خارجی که مشیر باشد بمابیت از حیثیت وجودش در ضمن فرد معین مظلوم بمخاطب و محکم، چون: «فعمسى فرعوناً مرشولاً» (الزمل: ۱۶)، یعنی موسی، و عهد ذاتی که مشیر باشد بمابیت از حیثیت وجود او در ضمن فرد غیر معین در خارج چون: «و احاطت الی بالذات» (یوسف: ۱۳) =

یا حرف جر در اولش باشد، چون: الحمد و بزیده، یا تثنوین در آخرش باشد،
مثال الف و لام مثال حرکت بر
 چون: زید، یا مسند الیه باشد، چون: زید قائم، یا مضاف باشد چون:
 غلام زید، یا مصغر باشد، چون: قریش، یا منسوب باشد، چون: بغدادی
 یا شنی باشد، چون: رجلان، یا مجموع باشد، چون: رجال، یا موصوف
 باشد، چون: حاء رجل عالم، یا تائے متحرک بدو پیوندد، چون:
 ضاریه. و علامت فعل آنتست که قد در اولش باشد، چون: قد ضرب،

= چه گرگ معین مراد نیست و بدانکه حرف تعریف نزد سیبویه لام تهاست، همزه جهت
 تقدیر ابتدا بساکن افزونند، و مجرد گوید: همزه است برائے تمیز از همزه استقام لام زیاده کرد
 ند، و مذہب ظلیل آنکه ال مثل هل بوده است؛ زیرا که کلمه یکت حرفی ساکن که معنی مقصود
 داشته باشد در کلام عرب نیامده، کذا فی "چار بر دی" می گویم؛ که تثنوین و نون شنیّه و تائے
 تانیث در ضربت و الف شنیّه و واو جمع و الف قاعل و یائے تفسیر و غیر آن برین توجیه وارد
 میشود که همه ساکن برای معنی مقصود است، تاثل کن که جواب بر آری

حرف جر؛ که موضوع است برائے رسانیده معنی فعل به اسم **مصغر**. چه معنی فعل و حرف قابل
 تفسیر نیست. **عدادی** منسوب بغداد و او را باغ داو پیش از آبادی گفتندی؛ از آنکه هر هفت
 نوسهیر وان حال در آن باغ رفتند مظلومان را با نصاب رسانیدے، بمرور ایام شهری آبادان شد،
 الف را از کثرت استعمال انداخته **عداد** گفتند.

شنی باشد و اگر کسی توهم کند که شنیّه و جمع را از خواص اسم قرار داده و حال آنکه در فعل هم شنیّه
 و جمع یافت می شود، پس جوابش آنتست که فعل همیشه مفرود باشد و شنیّه و جمع کن هرگز نیاید، و آنچه
 بحسب قاعده شنیّه و جمع معلوم می شود در حقیقت شنیّه و جمع قاعل است که ضمیر بارز است، نه
 شنیّه و جمع فعل، و قاعل خود اسم است، پس این هم از علامات اسمی باشد.

یا سین باشد، چوں: سیضرب، یا سوف باشد، چوں: سوف
 یضرب، یا حرف جزم بود، چوں: لم یضرب، یا ضمیر مرفوع متصل
 بدو پیوندد، چوں: ضربت، یا تائے ساکن، چوں: ضربت، یا امر باشد،
 چوں: اضرب، یا نمی باشد، چوں: لا تضرب. و علامت حرف آن
 است که بیچ علامتی از علامات اسم، و فعل درونی بود.

فصل

بدانکه جمله کلمات عرب بر دو قسم است: معرب و جنی. معرب آنست

سین: سین و سوف برای استقبال باشد، و خاص بر مضارع داخل شود.

سوف یضرب: قرب است که خواهد زد. **معرب:** بدانکه در تعریف معرب و جنی آنچه مصنف
 ذکر کرده است محض برای تسهیل مبتدیانست، و الا در حقیقت این تعریف نیست، بلکه حکم است
 از احکام معرب و جنی، و آن هم شامل نیست جمیع اقسام معرب و جنی را؛ چه زید در جاه زید پیشک
 معرب است و با آن نتوان گفت که آخرش بدخول عوامل مختلف شده؛ زیرا که قبل از دخول
 حرکت بر دال زید نبود که حالا بعد آمدن جا. در این اختلاف واقع شده، بلکه در اینجا حدوث اعراب
 است که از قبل نبود کما صرح به عبد الرحمن الجاسمی فی شرح الکافیة، و همچنین زید مثلاً
 بدون ترکیب آن بعامل نزد این الحجاب و غیره جنی است با آنکه صادق نمی آید بر آن که آخرش
 بدخول عوامل مختلف نیست؛ چه آخرش لا محاله عند الدخول مختلف خواهد شد، پس تعریف جامع
 مر معرب و جنی را این است که هر چه مشابهت تام بحرف ندارد معرب است، و آنکه مشابهت تام
 بحرف دارد جنی است، چنانکه مصنف هم در این رساله اشاره خواهد کرد.

که آخرش باختلاف عوامل مختلف شود، چون: رید و ر جاعلی زید و رأیت زیدا و مررت بزید "حاء" عامل است، و "زید" معرب است، و ضمہ اعراب است، و وال محل اعراب. و مبنی آنست که آخرش باختلاف عوامل مختلف نشود، چون: هؤلاء که در حالت رفع و نصب و جر یکساں است.

فصل

بدانکه جمله حروف مبنی است، و از افعال فعل ماضی و امر حاضر معروف و فعل مضارع بانو نهائے جمع مؤنث و بانو نهائے تاکید نیز مبنی است. بدانکه

عوامل مختلف العمل، و اگر متعلق العمل باشند آخر معرب مختلف نشود، چون: اید ریدنا قائم، و رأیت ریدنا قائما، و عمرو صارت ریدنا که رید همه جا منصوب است. حامل است: و پانچمین رأیت، و بانے چارواست. چون هؤلاء چون جاعلی هؤلاء، و رأیت هؤلاء، و مررت هؤلاء.

مبنی است: زیرا که معنی متقنضی اعراب یعنی فاعلیت و مفعولیت و اضافت در آن متکلی است. (شرح) فعل ماضی زیرا که اصل افعال بناست چه معنی متقنضی اعراب در آن مفقود است، و وجه بنایش بر حرکت با آنکه اصل در بنا سکون است این که مشابهت با هم دارد که بجائی آن واقع می شود، چنانکه گوئی: زید قام مثل زید قائم، بخلاف امر که این مشابهت با هم ندارد، و قنض اختیار کردند: زیرا که اخف حرکات و مناسب سکون است. (شرح)

فعل مضارع زیرا که نون جمع در مضارع سکون ماقبل خود میخواهد بجهت مشابهت فعل، و نون تاکید از شدت اتصال بمنزله جز و کلمه شد، پس اگر اعراب را قبل نون داخل کنند اعراب در وسط کلمه لازم آید، و اگر بر نون که خودش مبنی است لازم آید اعراب بر کلمه دیگر حقیقتاً و اعراب بر مبنی لهذا ممتنع شد. (شرح)

اسم غیر متمکن مبنی است، و اما اسم متمکن معرب ست بشرط آنکہ در ترکیب واقع شود، و فعل مضارع معرب ست بشرط آنکہ از نونہائے جمع مؤنث و نون تاکید خالی باشد، پس در کلام عرب بیش ازین دو قسم معرب نیست، باقی ہمہ مبنی ست. و اسم غیر متمکن اسے ست کہ با مبنی اصل مشابہت دارد، و مبنی اصل سہ چیز است: فعل ماضی و امر حاضر معروف و جملہ حروف، و اسم متمکن اسے ست کہ با مبنی اصل مشابہت نباشد.

فصل

بدانکہ اسم غیر متمکن ہشت قسم ست: اول: مضمرات، چوں:

اسم متمکن. معرب را اسم متمکن ازان گویند کہ تمکن بمعنی جائے دادن و قدرت دادن بر چیز است، و ازان اسم نیز جائے می دہد حاصل خود را برای تعمیر و جاہز در نفس خود، و جائے می دہد اعراب و متحرکین را اگر منصرف باشد، و الا افتقار رفع و نصب را اگر غیر منصرف باشد.

در ترکیب. و ازان مذہب ابن حاجب و غیرہ است، پس اسمائے معدودہ مثل رید و عمرو و سکر بدون وقوع در ترکیب نزدش مبنی است، و در محشری صلاحیت استحقاق اعراب را اعتبار کرده گو با الفعل حاصل نباشد، پس اسمائے مذکورہ نزد او معرب خواهند بود. (شرح)

دو قسم قسمے از اسم کہ مشابہت تام بمبہنی ندارد، و قسمے از فعل مضارع مجرد از نون جمع و تاکید باشد. مضمرات: [و آن اسے ست کہ وضعش برائے متکلم یا مخاطب یا غائب بود کہ ذکرش مقدم باشد لفظاً.] و سبب بنائے آنها اینکہ مشابہ بحرف اندوز احتیاج بر جے، چنانچہ حرف بضمیر خود. (شرح)

أَنَا مَنْ مَرَدُوزَنْ، وَضَرَبْتَ زُومَ مَنْ، وَإِبَائِي خَالِ مَرَا، وَضَرَبْتَنِي زُودُ
 مَرَا وَلِي مَرَا، اِنِیْن ہفتاد ضمیر است، چہاروہ مرفوع متصل: ضَرَبْتُ
 ضَرَبْنَا ضَرَبْتَ ضَرَبْتُمْ ضَرَبْتُ ضَرَبْتُمْ ضَرَبْتُ ضَرَبْتُمْ ضَرَبْتُ
 ضَرَبْنَا ضَرَبْتُ ضَرَبْتُمْ ضَرَبْتُ ضَرَبْتُمْ، وچہاروہ مرفوع منفصل: أَنَا
 نَحْنُ أَنْتَ أَنْتُمْ أَنْتِ أَنْتُمْ أَنْتِ أَنْتُمْ أَنْتِ أَنْتُمْ أَنْتِ أَنْتُمْ أَنْتِ أَنْتُمْ،

اِنَا طریقہ نمونہ آنت کہ ضمیر حکلم رابر مخاطب و مخاطب رابر غائب مقدم کنند: ازانکہ
 بحث می کنند از تعریف و تکمیل، و ضمیر حکلم بنسبت مخاطب اعراف می باشد، چنانکہ مخاطب
 اعراف است بہ نسبت غائب، و اہل صرف چون بحث کنند از تعریف افعال، پس ہر فعلیکہ مجرود
 از ضمائر بارز باشد آن را مقدم کنند ہذا غائب را بہجت غلو صیغہ مفرد او از ضمیر بارز مقدم
 کنند بر صیغہ مفرد مخاطب، و بعد از ان حثیہ و جمع غائب رابر حثیہ و جمع مخاطب مقدم نمایند، گو
 درین صورت غائب خالی از ضمیر نیست، اما وجہ تقدیم صیغائے مخاطب بر حکلم آنست کہ
 صیغائے مخاطب اکثر است از روئے تعریف بہ نسبت صیغائے حکلم، و ہر چہ درو تعریف
 زیادہ باشد سزاوارست بحدکم.

مرفوع متصل: ضمیر مرفوع آنکہ منہ الیہ در ترکیب واقع شود، خواہ فاعل باشد حقیقتاً و حکماً، خواہ
 مبتداً. (ش) ضرب: ضمیر مرفوع متصل در ان مستتر است کہ بلفظ ہو استعارۃ تعبیرش میکنند،
 و شرط است کہ منہ با ہم ظاہر نباشد، چون: رید صرب و الف و او در صرما و صربوا علامت
 حثیہ و جمع و ضمیر فاعل است. صورت: تاکے ساکنہ علامت جاییث است ضمیر نیست، و ایا با
 فاعل ظاہر کے جمع می شد، چون: ضربت ہند. است: ضمیر و ریشا از انت تا انتن ہمان لفظ "ان"
 باشد بلا جمع، و حروف لواحق وال اندر اطروا و حثیہ و جمع، و تہ کیر و جاییث.

موصولہ الَّذِي الَّذَانِ وَالَّذَيْنِ وَالَّذِينَ الَّذِي الَّذَانِ وَالَّذَيْنِ وَاللَّوَاتِي وَمَا وَمَنْ وَأَيُّ وَأَيَّةُ وَالْفِ وَوَلَامٍ بِمَعْنَى الَّذِي وَرَأْسُ فَاعِلٍ
 وَاسْمٍ مَفْعُولٍ، چوں: ^{تبع مؤنث} الضَّارِبُ وَالْمَضْرُوبُ، وِذُو بِمَعْنَى الَّذِي وَرَأْسُ فِعْلٍ
 نَبِيٍّ ط، نحو: جَاءَنِي ذُو ضَرْبِكَ. بِدَائِكَ أَيُّ وَآيَّةٌ مَعْرَبٌ سِت. ^{بمعنى الذي ضرب} ^{بمعنى الذي ضربت}
 چہارم: اسمائے افعال و آن بر دو قسم ست: اول: بمعنی امر حاضر،
 چوں: رُوَيْدٌ وَبَلَةٌ وَحَيْهَلٌ وَهَلَمَّ. دوم: بمعنی فعل ماضی، چوں:
 هَيَّاتَ وَشَتَانَ

ما بمعنی الذی برائے غیر عاقل و من برائی عاقل، وہاں ہی کے بجائے دیگرے مستعمل میثوق
 ای، اگر کوئی: کہ ای و آیتہ معربست چہرہ مصنف آن را در اسم غیر متمکن کہ عبارت از معنی ست
 ذکر کردہ؟ گوئیم: کہ ای و آیتہ را چہرہ حالت است، در سر حالت معرب است: یکی: آنکہ مضارع
 باشد و صدر صلہ آن مذکور ہو، چوں: أَيُّ هُوَ فَالْتَهُ، دوم: آنکہ مذکور ہو، چوں: أَيُّ فَالْتَهُ،
 سوم: آنکہ مضارع باشد و صدر صلہ آن مذکور باشد، چوں: أَيُّهُنَّ هُوَ فَالْتَهُ، چہارم: آنکہ صدر
 صلہ آن مذکور باشد، چوں: أَيُّهُنَّ فَالْتَهُ، و درین صورت را بعد معنی است، لہذا ذکر کردہ آن را
 در مہنیات.

امر حاضر: چہار مثال ذکر کردہ، دو ازان برائے معنی امر متقدی، و دو ازان برائے معنی امر لازم.
 رہید معنی امہل ترک کن، نہ معنی دع بگزار، حیل معنی ایت و اقل.
 ہلہ: ای ایت بیہ، فعل ماضی اگر کوئی کہ اسم فعل بمعنی مضارع ہم ہی آید چوں اف بمعنی
 تکلفی و بیقراری می کشم، و اوہ بمعنی صاحب درو ہستم، پس مصنف چہرہ بر دو قسم اکتفا کردہ؟ گوئیم:
 ظہر از جہت قلت اشک این قسم بر همان دو قسم اکتفا رفت

چشم: اسمائے اصوات، چون: أَحَ أَحَ وَأَفَ وَبَخَ وَبَخَ وَغَاقٍ.
 ششم: اسمائے ظروف ظرف زمان، چون: إِذْ وَإِذَا وَمَتَىٰ وَكَيْفَ
 وَأَيَّانَ وَأَمْسَ وَهَذَا وَمِنذَ وَقَطْ.....

اسمائے اصوات: ایراویچ مثال برائے اسمائے اصوات ایذاں ست بسوئے عدت اقسام آںہا، کی: صوتیکہ خارج شود از دہان انسان وقت درد و شدت سرفہ بدون صنع، چون: أَحَ أَحَ وَأَفَ، دوم: آوازے ست کہ وقت ثلوی و تعجب سر بر زند، چون: بَح، وَأَنَ الْفَتْحَ بِأَوْ تَشْدِيدِ خَائِے ممبر مفتوح، خولہ منکوره و گاہے بدون تشدید ہم آید، و گاہے مکرری شود برائی مبالغہ، چون: بَح بَح، دور حالت وصل بکلر دیگر بتنویں و کسر آید. سوم: آوازے ست کہ ہنگام ندائے حیوانات بر آید، چون: لَحَ برائے خوانیدن شتر. چہارم: آوازے ست کہ وقت حکایت آواز جانوری یا چیزی دیگر پیدا شود، چون: عَاقِ برائے آواز زرع و حکایت آواز شمشیر وقت ضرب آن ہدائکہ تخومیکہ درین اسم آید تخوین مقابلہ و تخوین الحاق است نہ تخوین تنگن بَح برائی خوانیدن شتر. کیف شیخ رضی گفت: کہ کیف را از ظروف شردن مئی ست بر مذہب انفلش؛ چه او کیف را بمعنی علی جاہر میگوید، و جاہر بحرور و ظرف متقارب المعنی است. پس معنی کیف زہد؟ نزد انفلش

أرشد علی حال الصحة أم علی حال السقم؟ است و نزد سیمویہ اسم است نہ ظرف
 آہاں: بفتح ہمزہ و تشدید یا ظرف زمان ست بچھو مئی بمعنی لئیٰ حیث و بکسر ہمزہ لغت سلیم
 ست، وہ ہر دو قرآءہ آمده است در قولہ تعالیٰ: ﴿أَنَّا نَسَاهَا﴾ (الاعراف: ۴۲).

مد ہدائکہ مد و منذ گاہے رفع می کنند و گاہے جر، پس ہر گاہہ رفع کنند دوران وقت اسم و مبتدای
 باشند نہ ظرف، و درین صورت مقارن ایشان یا ماضی باشد، پس معنی آںہا اول المدۃ است،
 چون: ما رأینہ منذ یوم الجمعة، یا زمان حاضر پس معنی آںہا جمع مدتست، چون: ما رأینہ
 منذ شہر، و ہر گاہہ جر کنند درین وقت ظرف باشند، پس مدخول آںہا یا ماضی باشد، و درین =

و عوض و قبل و بعد، و تثنیہ مضاف باشند و مضاف الیہ محذوف منوی باشد، و ظرف مکان، چوں: حیث و قدام و تحت و فوق و قتی کہ مضاف باشند، و مضاف الیہ محذوف منوی باشد. ہفتم: اسمائے کنایات، چوں: کم و کذا کنایت از عدد و کیت و ذیت کنایت از حدیث. ہشتم: مرکب بنائی، چوں: أحد عشر.

فصل

بدانکہ اسم برد و ضرب است: معرفہ و نکرہ، معرفہ آن ست کہ موضوع باشد برائے چیزے معین، و آن بر ہفت نوع ست: اول: مضمرات. چوں: نحو و نحوہ
دوم: اعلام چوں: زَيْدٌ وَعَمْرُو. سوم: اسمائے اشارات. چہارم: چوں: نحوہ

= ہنگام بمعنی "مس" یا زمان حاضر درین ہنگام بمعنی "بی" باشند، چنانچہ دریں ہر دو مثال مقدم، کذا ذکرہ جمال الدین بن المالك.

موصوف: معنی عوض وقت مستقبل عمومًا و عوض معنی بر ضمہ است از جهت قطع اضافت بچو قبل و بعد و لفظ معنی است از جهت تضمن اولام استغراقیہ را، و ضمہ اش از جهت حمل او بر عوض است، کذا قال الرضی، و صاحب "قاموس" گفت: کہ عوض ظرف است بمعنی اہد بہر سے حرکت آخر و معنی ست. شب و دہم ہر دو بفتح چا بمعنی چینی و چینیں.

مضمرات ذکر کردیم و مضمرات و اعلام و اسمائے اشارات و موصولہ را برای اینکه تفصیل ہر یک سابق گزشت.

اسمائے موصولہ، واپس دو قسم را مبجمات گویند۔ پہلیم معروف بہ نداء، چوں: یارِ جِل!۔ ششم: معروف بالف ولام، چوں: الرجل۔ ہفتم:

مضاف بہ یکی از ینما، چوں: غلامہ و غلام زید، و غلام هذا،
وغلام الذی عندی، و غلام الرجل۔ و کمرہ آں است کہ موضوع
مضاف ہوئے موصول مضاف ہوئے مفعول

باشد برائے چیزی غیر معین، چوں: رجل و فرس۔ بدانکہ اسم بر دو
صنف است: مذکر و مؤنث، مذکر آنت کہ در علامات تانیث نباشد،

چوں: رجل، و مؤنث آنت کہ در علامات تانیث باشد، چوں: امرأ،
و علامات تانیث چہار است: تا چوں: طلحة، و الف مقصورة، چوں: حبلی،

و الف ممدودہ، چوں: حمراء، و تائے مقدرہ، چوں: أرض کہ در اصل
ذکر سرخ زنی

مبجمات چہرا کہ اگرچہ ایضا عند الاستعمال بر معین دلالت می کنند؛ و لہذا در اقسام معروف ممدود
شده اند، اما در اصل وضع بنور در معانی ایضا ابہام باقی است؛ چہ الٰدی و اصلاحیت دارند کہ باہ
وصل و اشارہ کنند بہر مذکر و مفرد، و پنجہنیم دان و اللدان صالح است مر اشارہ و وصل را بہر
شخوہ مذکر۔ یکی ایضا، مگر ہوسے منادی، خواہ بحرف ندا باشد خواہ بدون آن کہ اضافت نہ کنند۔
علامہ زید: مضاف ہوسے علم۔ مذکر آنت: تعریف مذکر را مقدم کرد، از آنکہ مذکر اصل
و اشرف است، و نیز تعریفش عدم است و عدم مقدم است بر وجود۔

ظہیر: بالفتح نام درختے و مرسے۔ الف مقصورة۔ فرق در میان ہر دو الف آن است کہ بعد ممدودہ
ہمزہ زائد کنند، و بعد مقصورہ نہ، و مقصورہ ازان گویند کہ محبوس است از حرکات، و قصر در لغت
بمعنی حبس است، و وجہ تسمیہ ممدودہ ظاہر است کہ در از خواندہ می شود و حرکت می پذیرد۔

أرضة بودہ است بدلیل أریضة؛ زیرا کہ تصغیر اسماء را باصل خود برد،
 واین را مؤنث سماعی گویند. و بدانکہ مؤنث بر دو قسم است: حقیقی
 و لفظی، حقیقی آنست کہ بازائے او حیوانے مذکر باشد، چوں: امرأة کہ
 بازائے او رجل است، و نفاقہ کہ بازائے او جمل است، و لفظی آنست کہ
 بازائے او حیوانے مذکر نباشد، چوں: ظلمة و قوۃ.
 بدانکہ اسم بر سه صنف است: واحد و مشنی و مجموع، واحد آنست کہ
 دلالت کند بر یکے، چوں: رجل، و مشنی آنست کہ دلالت کند بر دو
 بسبب آنکہ الف یا یایے ما قبل مفتوح و نونی مکسورہ باخترش پیوند،
 چوں: رجلاں و رجلین،

مؤنث سماعی [ازانکہ تانیث موقوف بر موارد سماع است.] و تانیث عقرب حکمی است ازانکہ
 حرف رابع حکم تائے تانیث دارد، و ازین جهت در تصغیر رباعی تا خامر نشود. امرأة: مثال مؤنث
 حقیقی اقوی و نفاقہ مثال مؤنث حقیقی ادنی است، و لہذا سائر النفاقہ جائز باشد، و سائر المرأة
 غیر جائز، و تانیث بہائم ازان سبب، و ان تانیث آدمی است کہ مؤنث بہائم مثل مذکر می باشد در
 اکثر اغراض، چنانچہ برائے ذبح بز مادہ و فر واسپ و اسپ مادہ برائے سواری یکسان است،
 و علی هذا القیاس. نفاقہ: مادہ شتر یعنی اوثنی
 بسبب آنکہ: ازین قید احراز شد کلا و کلثا؛ چہ این ہر دو اگرچہ دلالت بر مشنی دارند مگر الف
 و نون و یاء و نون نیست، لہذا اینہا را مشنی نگویند. باخترش: از ضمیر ثمین کہ بسوئے مفرد رابع است
 احراز است از انسان و انسان کہ الف و نون در اینہا در آخر مفرد ضم نکرده اند گوہر معنی مشنی دلالت
 دارند؛ چہ مفرد این دو لفظ مسوع نیست.

و مجموع آنت کہ دلالت کند بر بیش از دو بسبب آنکہ تغییری در
 واحدش کرده باشند، لفظاً چون: رجال، یا تقدیراً، چون: فلک کہ
 واحدش نیز فلک ست بر وزن فقل، و جمعش ہم فلک بر وزن أسد.
 بدانکہ جمع باعتبار لفظ بر دو قسم ست: جمع تکمیر و جمع تصحیح، جمع تکمیر
 آنت کہ بنائے واحد در سلامت نباشد،.....
 جمع تصحیح

بسبب آنکہ: ازین قید احتراز است از اسم جمع، چه آن را واحد نیست کہ در ان تصریے کرده باشند،
 لیکن برین تقدیر ہمیکہ از غیر لفظ مفرد باشد چون الو جمع دو وارد خواهد شد، پس یا تخصیص و عمومی
 کنند و یا اکثر را کل قرار دهند، یا بگویند جمع را در پے اعتبار جمعیت نسنجند، و یا تقدیر را عامتر گویند.
 تغییری: بدانکہ تغییری در بنائے واحد وقت جمع تکمیر بر شش وجه است، یکی: تغییری زیادت بر
 مفرد بدون تغییری شکل، نحو: صو و صوا، ووم: تغییری نقصان بے تبدیلی شکل، نحو: نُحْمَةُ
 وَنُحْمٌ، سوم: تبدیلی شکل بے زیادت و نقصان حقیقی، نحو: أَسَدٌ وَأَسَدٌ وَتَقْدِرُ، نحو: فَلَکٌ،
 چهارم: زیادت از مفرد با تغییری شکل، چون: رَجُلٌ وَرِجَالٌ، نَحْمٌ: بے نقصان یا تغییری شکل،
 چون: رَسُوْلٌ وَرَسُوْلٌ، ششم: زیادت و نقصان و تغییری شکل، چون: عَلَامٌ وَعَلَمَانٌ.

فلک: چه ضمیر قائم فلک از حیثیتے کہ بر مفرد بود در جمع نیست، بلکہ در جمع مشابه ضمیر الف أسد
 است، و در مفرد مشابه ضمیر فقل. باعتبار: قید اعتبار لفظ از است کہ تصحیح و تکمیر جز در لفظ نباشد و با
 معنی تعلق ندارد. سلامت نباشد: ای تغییری شو بنائے واحدش من حیث نظر، و امور داخله در ان
 مثل حرکات و سکنات و نحو آن، یعنی تغییری ش باقبار ذات وی و امورے کہ در آن داخل اند
 باشد، نہ باعتبار امور خارجه از ان، پس مستثنیٰ محمرد و جمع سالم یعنی مسلمون؛ زیرا کہ بنائے
 واحدش از روی نفس خود تغییری شده است، بلکہ بسبب حقوق حروف خارجه زائدہ کہ او دونون =

چوں: رجال و مساجد۔ و اینیہ جمع تکسیر در شملائی بسماع تعلق دارد، و قیاس را در و مجالے نیست، اما در رباعی و خماسی بر وزن فعال آید، چوں: جعفر و جعافر و جحمرش و جحامر بحذف حرف خامس یعنی میں مختصر۔
 و جمع تصحیح آنت کہ بنائے واحد در سلامت مانند، و آن بر دو قسم است: جمع مذکر و جمع مؤنث، جمع مذکر آنت کہ واوی ما قبل مضموم یا یائے ما قبل مکسور و نونے مفتوح در آخرش پیوند، چوں: مسلمون و مسلمین، و جمع مؤنث آنت کہ الفے باتائے با آخرش پیوند، چوں: مسلمات۔

= و یا نون است، و انفا مسلم چنانکہ بود باقی است، و نیز مستثنی نشود مضمون کہ در اصل مضمون بود یا بجبت تحرک و افتتاح ما قبل الف شدہ افتد و سینہ تنخیر گردید، سبب عدم انقراض آنکہ تغیر واحد در ان بعد حصول جمعیت است، نہ برائے حصول جمعیت۔
 رحال و مساجد: چه در رحل و مسجد وقت جمع الف جمع فاصل شدہ، مجالے نیست: الا بر کجیل قلت، چنانکہ عند الرجوع بسوئے تعریف معلوم شود۔ جعفر: نام مرد و ترزو و خر بوزہ۔
 جحمرش: [سرکنندہ و کمان سال]، این مذہب مشہور است، و بعضے زائد و شبیہ بزائد را حذف کنند ہر جا کہ باشد، پس در جحمرش حجابش گویند بحذف میم کہ از حرف زائد است، و در فرزذقی فرزاق گویند بحذف دال کہ تشبیہ بناست کہ از حرف زائد است، و شیخ رضی گفتہ: کہ این مذہب اقرب بصواب است من حیث الدرایۃ و ان کما الأول اقرب من حیث الروایۃ۔ نوئے مفتوح: و کسرہ اش اقل است۔
 الفے باتائے با آخرش: بدانکہ صفت مذکر غیر ما قبل نیز بالف و تا جمع شود مطر مثل: مسلمات جمع صام و حالیات جمع حالی و غیر آن۔

و بدانکہ جمع باعتبار معنی بر دو نوع است: جمع قلت و جمع کثرت، جمع قلت آنست کہ بر کم از دوہ اطلاق کنند، و آن را چهار بناست: افعال مثل: اکلب، و افعال چوں اقوال و افعلة مثل: أعونة و فعلة چوں: غلما، و دو جمع تصحیح بی الف و لام یعنی مسلمون و مسلمات. و جمع کثرت آنست کہ بر دوہ و بیشتر از دوہ اطلاق کنند و ابنیہ آن ہر چہ غیر ازین شش بناست.

فصل

بدانکہ اعراب اسم سه است: رفع و نصب و جر. اسم متمکن باعتبار وجوہ

آن را چهار: و نوزد بعضی از سه تادہ اطلاق روا باشد. اکلب جمع کلب بمعنی سگ. أعونة جمع عونان مالتع بمعنی میانہ سال. الف و لام: الف و لام اگر استفراقی باشد برائے کثرت آید. بر دوہ و کلمہ باشد کہ کی بجائے دیگری مستعار شود باوجود آن دیگر، مثل قوله تعالی: «فلا تلهنوا قرآن» (البقرہ: ۲۲۸)، فروعاً: جمع فرع بمعنی حیض یا طہر باوجود جمع قلت وی کہ انفراد باشد.

رفع و نصب و جر: رفع علامت فاعلیت است، و نصب علامت مفعولیت، و جر علامت مضاف الیہ، و مبتدأ و خبر و امثال آن از مر فوعات ملحقات فاعل اند، پس در حکم او باشند، و حال و تمیز و غیرہ ملحقات است بمفایل، و بحر و بحر ف جرم ملحق بمضاف الیہ. و رفع بمفایل و نصب بمفعول اذان مختص است کہ رفع تمیل است و فاعل تمیل: چرا کہ یکے است، و نصب خلیف است و مفایل کثیر ازیرا کہ پنج ہستند، پس تمیل بخلیل و خلیف بکثیر و لام برائے جر نقصان در، چوں: برائے مضاف الیہ علامتی باقی نماند تاچار جر باو او نہ. (شرح)

اعراب بر شانزده قسم است، اول: مفرد منصرف صحیح چوں: زید.
ترکت باشد یا حرف
دوم: مفرد منصرف جاری مجرای صحیح چوں: دلو. سوم: جمع کسر
منصرف چوں: رجال، رفع شان ^{عظم} بضمیر باشد و نصب بفتح و جر بکسره
چوں: جَاءَتِي زَيْدٌ وَدَلُوٌ وَرِجَالٌ، وَرَأَيْتُ زَيْدًا وَدَلْوًا وَرِجَالًا،
وَمَرَرْتُ بِزَيْدٍ وَدَلْوٍ وَرِجَالٍ. چهارم: جمع مؤنث سالم، رفعش بضمیر باشد
و نصب و جر بکسره چوں: هُنَّ مُسْلِمَاتٌ وَرَأَيْتُ مُسْلِمَاتٍ
وَمَرَرْتُ بِمُسْلِمَاتٍ. پنجم: غیر منصرف، و آن اسمی است که دو سبب از

شانزده اگر گوئی: که اعراب سه قسم ازین اقسام مختلف نیست چنانکه معلوم گردد، پس تعدد
الاقسام و جود اعراب را بشانزده قسم چه وجه است باید که چهارده قسم باشد؟ گوئیم: مراد از تعدد و جود
اعراب باقسام مذکور آنست که محال اعراب است اسم ممکن شانزده محال اند که در آنها اسم ممکن
معرب با اعراب می شود، متحد باشند یا مختلف.

جاری مجرای صحیح: آن اسمی است که آخرش واو یا یائے ماقبل ساکن واقع شود، پس آن مثل صحیح
تقلیل نمی پذیرد و ازیرا که حرکت بر حرف علت با سکون ماقبل تقلیل نیست.

رجال: زیرا که این چنین مفرد و جمع اصل سائر مفردات و جموع است، پس لائق آن باشد که
اعراب آنها نیز اصل الاعراب که عبارت است از اعراب بالحرکه که در حالت جداگانه بود باشد.
بکسره: از آنکه جمع مؤنث سالم فرع جمع مذکر سالم است، و در اینجا نصب را تابع جر کرده اند و جوی
که خواهی دانست، لهذا درین جا نیز نصب را تابع جر کردند. دو سبب: مراد از هر دو سبب عام
است، حقیقہ باشد یا کلمه چنانچه در مؤنث بالغ که در آن تانیث یک سبب است، و لڑ و مش در
حکم سبب دیگر، و همچنین جمع اقصی که جمعیت یک سبب است و تکرارش در حکم دیگر. (شرح)

اسباب منع صرف درو باشد، واسباب منع صرف نہ است عدل ووصف
 وتانیث و معرفہ و عجز و جمع و ترکیب و وزن فعل و الف و نون زائدتان،
 چون: عُمَرُ وَأَحْمَرُ وَطَلْحَةُ وَزَيْنَبُ وَإِبْرَاهِيمُ وَمَسَاجِدُ وَمَعْدِيكَرَبُ
 وَأَحْمَدُ وَعِمْرَانُ، رفعش بضم باشد و نصب وجر بفتوح چون: جَاءَ عُمَرُ
 وَرَأَيْتُ عُمَرَ وَمَرَرْتُ بِعُمَرَ. ششم: اسمائے ستہ کبترہ در وقتیکہ مضاف
 باشند بغیریائے متکلم چون: أَبٌ وَأَخٌ وَحَمٌّ وَهَنٌ وَفَمٌ.....

الف و نون زائدتان صاحب "الباب" الف الحاق را نیز زائد کرده قائل بدو سبب شده است،
 و بعضی مراعات اصل را ہم در مثل احوار اعتبار کرده یازده سبب ی گویند، اما اشتر ہمین علل
 سبع است. جر بفتوح اسم غیر منصرف بفتعل مشابہت دارد، و در فعل جر نیاید؛ لہذا در اینجا نیز
 حالت جری را تابع نسبی کردند. کبترہ ضد مصغرہ ہے عند التصغیر اعراب شان بالحرکت
 باشد، چنانکہ اعراب بحرکت تقدیری عند الاضاقہ ہوسے یا خواہد آمد، نقول: جَاءَ أُنْثَىٰكَ
 وَرَأَيْتُ أُنْثَىٰكَ وَمَرَرْتُ بِأُنْثَىٰكَ، و حاء ہی اجنی و رأیت اجنی و مررت ناجنی.

بغیریائے: در وقتیکہ موصد باشند: چہ اگر حثیہ و جمع باشند باعراب آن معرب خواهند شد. (ش)
اب این چہار منقوصات داوی ہستند، در اصل اَنُوْ وَاخُوْ وَاخُوْ وَاخُوْ ہوتو ہوتو ہوتو، و او آخر حذف
 کرده شد خلاف قیاس۔ حد آنکہ قریب زن باشد از جانب زوج او.

ہ: من المرأة فرجھا، شرمگاہ مرد و زن. ہ: اجوف داوی است، اصل این مؤنۃ بضم ق و فتح
 آن علی اختلاف القولین بود، بار امذوف کردند بحذف غیر قیاسی، چنانکہ حروف ملکہ را امذوف
 ی سازند از آنکہ ہاء خفا مشابہ حروف ملکہ است، و اسم متکلم دو حرفی کہ دوی از ان واؤ باشد
 در کلام عرب نبود، پس واؤ را بحمیم بدل کردند بجهت تقارب و ہر گاہ مضاف کردند واؤ را باز =

و ذومال، رفع شان ہو او باشد و نصب بالف و جر بیا چوں: جاء أبوك
 صاحب مال
 و رأيت أباك و مررت بأبيك. ہفتم: شنی چوں: رحلان. ہشتم:
 كلا و كلنا مضاف بمضمر. نهم: اثنان و اثنتان رفع شان بالف باشد
 و نصب و جر بیائے ما قبل مفتوح چوں: جاء رحلان و كلاهما
 و اثنان، و رأيت رجلین و كليهما و اثنین، و مررت برجلین و كليهما

تا آوردند مثل نظر دے (شرح)

ذومال دو لقیف مقرون است، اصله: دوو بود، آخرش را حذف کردند ضیا و ما قبلش را
 اعراب گردانیدند. جز بیا زیر اکو در اعراب مفرد جمع مذکر سالم و شنی مناسبے باقی باشد
 کلنا مؤنث کلا، و کلا مثل عصاست یعنی الفش بدل از واؤست از اکو اصلش کجلا بود،
 و لفظ کلنا برائے تانیث است، و تا بدل ست از لام کلمہ، یعنی واؤ کو اصلش کجلا بود چوں
 دسکری، بدل کرده شد تاکہ علم تانیث است، و الف در کلنا گاہے یا می گردد وقت اضافت
 بضمیر، چوں رأیت کلیہما، پس خارج شد از علامت تانیث، پس در ابدال واؤ تا تاکید برائے
 تانیث حاصل گردید.

رفع شان زیر اکو شنی و جمع مذکر سالم فرج مفرد است، پس باید کہ اعراب آنها نیز فرج
 اعراب مفرد باشد، یعنی اعراب بالحرروف، و ہر کجہ حروف اعراب سے بود واؤ و الف دیا،
 و اعراب شنی و جمع شش سے برائے شنی و سے برائے جمع، و این اعراب سے گانہ ہر کد ام را کہ
 ازین دو میداوند دیگر سے بدون اعراب باقی می ماند؛ لہذا تقسیم کردند بر ہر دو، پس الف را
 برائے شنی داوند در حالت رفع، و واؤ را جمع در حال رفع، و یا مشترک، مگر فرق کردند کہ در
 جمع ما قبلش را کسرہ داوند و در شنی فتح، و کلا و کلنا و اثنان و اثنتان و اولو و عشرون
 و اخواتش را ہم با و ملحق کردند.

واثنین، دہم: جمع مذکر سالم چون: مُسْلِمُونَ، یازدہم: أولو،
 دوازدہم: عَشْرُونَ نَا تَسْعُونَ رفع شان بواو ما قبل مضموم باشد،
 ونصب وجر بیائے ما قبل مکسور چون: جَاءَ مُسْلِمُونَ وَأُولُو مَالٍ
 وَعَشْرُونَ رَجُلًا، ورأیت مُسْلِمِينَ وَأُولِي مَالٍ وَعَشْرِينَ رَجُلًا،
 ومَرَزْتُ بِمُسْلِمِينَ وَأُولِي مَالٍ وَعَشْرِينَ رَجُلًا. سیزدہم: اسم مقصور
 وآن اسمے ست کہ در آخرش الف مقصورہ باشد چون: موسیٰ.
 چہار دہم: غیر جمع مذکر سالم مضاف بیائے متکلم چون: غلامی، رفع
 شان بتقدیر ضمہ باشد ونصب بتقدیر فتح وجر بتقدیر کسرہ، ودر لفظ
 ہمیشہ یکسان باشند چون: جَاءَ مُوسَىٰ وَغُلَامِي، ورأيت مُوسَىٰ
 وَغُلَامِي، ومَرَزْتُ بِمُوسَىٰ وَغُلَامِي. پانزدہم: اسم منقوص،
 وآن اسمے ست کہ آخرش یائے ما قبل مکسور باشد چون: قاضی،
 رفعلش بتقدیر ضمہ باشد ونصبش بفتوح لفظی وجرش بتقدیر کسرہ چون:

غیر جمع مذکر سالم: انحراف سے از جمع مذکر سالم مضاف بسوئے یا کہ اعرابش ہم خواہد آمد.

بتقدیر ضمہ: تقدیر اعراب بحسب تقدیر لفظی ست: چہ الف حرکت نمی پذیرد و ما قبل یائے متکلم البتہ
 کسرہ می خواہد. فتح وجر: چہ کہ الف و یائے متکلم حرکت قبول نکنند.

یائے ما قبل مکسور: چہ حرکات برہمچنین یاہ ثقیل تری باشند؛ لما عرفت فی التصریف.

بتقدیر ضمہ: چہ ضمہ بر واو یاہ ثقیل تری باشد، بخلاف فتح.

جَاءَ الْقَاضِي وَرَأَيْتُ الْقَاضِيَّ وَمَرَرْتُ بِالْقَاضِيِّ، شانزدہم: جمع مذکر سالم مضاف بیائے متکلم چوں: مسلمی، رفعتش بتقدیر واؤ باشد، و نصب وجرش بیائے ما قبل مکسور چوں: هُوَ لِآيَةِ مُسْلِمِيَّۃٍ کہ در اصل مُسْلِمُوْنَ بود، نون باضافت ساقط شد، واؤ ویا جمع شدہ بودند و سابق ساکن بود، واؤ را بیابدل کردند، ویا را اور یا اونام کردند مُسْلِمِيَّۃً شد، ضمہ میم را یکسرہ بدل کردند، وَرَأَيْتُ مُسْلِمِيَّۃً وَ مَرَرْتُ بِمُسْلِمِيَّۃٍ.

برائے ماصبت یا مثال حالت نصب مثال حالت جر

فصل

بدانکہ اعراب مضارع سے است: رفع و نصب و جزم، فعل مضارع باعتبار وجوہ اعراب بر چہار قسم است: اول:

القاضي. بالام تعریفہ، واگر بدون لام باشد رفع وجر بحذف یا وکسر ما قبلش بہ نحوین خواهد بود، و نصب بفتح لفظی با نحوین بتقدیر واؤ؛ زرا کہ اگر در حالت رفعی مُسْلِمُوْنَی بدون تعلیل گویند بہتہ فاعل باشد؛ چہ اجماع واؤ ویا ہمیشگی کہ اول آن ہر دو ساکن باشد فاعل است نزد ایشان، و لہذا تعلیل کنند، واگر فاعل نہ بودے تعلیل نہ کردند.

بیائے ما قبل مکسور: لیکن صورتش در احوال سے گاند یکے است، لہا واؤ در حالت رفع از حقیقت خود خارج شدت و اعراب تقدیری شد، بخلاف حالت نصب وجر کہ یاد رہا انہا اگرچہ مدغم در یا شد، لیکن بر حال خود باقی است و از حقیقت خود خارج نشد. جزم یعنی سکونے کہ بہ سبب عامل پدید آید، پس سکونیکہ برائے غرض وقت باشد خارج خواهد بود چہ آن در ماضی ہم جائز است۔

صحیح مجرد از ضمیر بارز مرفوع برائے تشبیہ و جمع مذکر و برائے واحد مؤنث مخاطبہ، رفعش بضم باشد و نصب بفتح و جزم بسکون، چوں: هُوَ يَضْرِبُ، وَلَنْ يَضْرِبَ، وَ لَمْ يَضْرِبْ. ووم: مفرد معتل وادی چوں: يعز و یائی چوں: برمی، رفعش بتقدیر ضمه باشد، و نصب بفتح لفظی، و جزم بحذف لام، چوں: هُوَ يَعْزُو وَيَزْمِي وَلَنْ يَعْزُو وَلَنْ يَزْمِي وَ لَمْ يَعْزُو وَ لَمْ يَزْمِ. سوم: مفرد معتل الفی چوں: يَرْضَى، رفعش بتقدیر ضمه باشد و نصب بفتح و جزم بحذف لام، چوں: هُوَ يَرْضَى وَلَنْ يَرْضَى وَ لَمْ يَرْضَ. چهارم: صحیح یا معتل با شمار و نونہائے مذکورہ، رفع شان

صحیح: کہ در آخرش حرف علت باشد، و آن اصطلاح نومیان است، و صرفیآن را صحیح خوانند کہ حرفی از حروف اصلی او حرف علت و همزه و تشعیف نباشد. مجرد: چه درین صورت مانع از حاصل نیست، بخلاف صورت تشبیہ و جمع و مؤنث مخاطبہ. برائے تشبیہ: چوں بصردان و نصران. جمع مذکر: غائب و حاضر چوں: بصرون و نصریون.

هو بصرب: پس بصرب در هو بصرب مرفوع است، و رفع آن حاصل معنویت کہ خلوا از عوامل ناصبہ و چهارم باشد، یا وقوع او موقع طیارب علی اختلاف القولین.

مفرد: احتراز شد از تشبیہ و جمع بحذف لام: از آنکہ واؤ یا مشابہت دارد بحركات، پس حذف همزه حذف حرکات است. بتقدیر ضمه: چه الف واجب سکون است، و حرکت بر و معتقد است.

نونہائے: کہ نون تشبیہ و جمع و مفرد مخاطبہ است.

باشات نون باشد، چنانکه در شنیہ گوئی: هُمَا يَضْرِبَانِ وَيَغْزَوَانِ
 وَيَرْمِيَانِ وَيَرْضِيَانِ، ودر جمع مذکر گوئی: هُمْ يَضْرِبُونَ وَيَغْزَوُونَ وَيَرْمِيُونَ
 وَيَرْضَوْنَ، ودر مفرد مؤنث حاضر گوئی: أَنْتَ تَضْرِبِينَ وَتَغْزِينَ وَتَرْمِينَ
 وَتَرْضِينَ، ولفظ وجزم بخذف نون، چنانکه در شنیہ گوئی: لَنْ يَضْرِبَهَا
 وَلَنْ يَغْزُوهَا وَلَنْ يَرْمِيَهَا وَلَنْ يَرْضِيَهَا، ولفظ ^{باشد} يَضْرِبَهَا وَلَمْ يَغْزُوهَا
 وَلَمْ يَرْمِيَهَا وَلَمْ يَرْضِيَهَا، ودر جمع مذکر گوئی: لَنْ يَضْرِبُونَهَا وَلَنْ يَغْزُوهَا
 وَلَنْ يَرْمِيوها وَلَنْ يَرْضَوْهَا، ودر واحد
 مؤنث حاضر گوئی: لَنْ تَضْرِبِي وَلَنْ تَغْزِي وَلَنْ تَرْمِي وَلَنْ تَرْضِي وَلَمْ
 تَضْرِبِي وَلَمْ تَغْزِي وَلَمْ تَرْمِي وَلَمْ تَرْضِي.

فصل

بدانکه عوامل اعراب بر دو قسم است: لفظی و معنوی، لفظی بر سه قسم است:
 حروف و افعال و اسما، و این را در سه باب یاد کنیم ان شاء الله تعالی.

باشات نون اچه این نون عوض رفع است، پس ثابت ماند در حالت رفعی و در حالت جزئی و نسبی
 صا ایل: و در این دو چهار چهار مثال برائے شنیہ و جمع و مؤنث مطالب ایمائے است بر آنکه این اعراب
 مضارع برائے شنیہ و جمع و مؤنث مخصوص بصحت نیست، بلکه صحیح و معتدل خواهد بود باشد خوب یابی
 خواهد الفی در همه یکت حال است. بر صان. مثال معتدل الفی با تبار واحدش که بر صا بالف بود.

باب اول در حروف عالمہ و در دو فصل است

فصل اول

در حروف عالمہ در اسم، و آن پنج قسم است: قسم اول حروف جر و آن ہفتہ است: ہا و من و الی
.....

حروف عالمہ: وجہ تقدیم یکے بر دیگرے اکثریت اقسام مقدم است از اقسام مؤخر، چنانکہ در اقسام ہر یکے معلوم شود کہ حروف سی و شش قسم است و فعل ہفت قسم و اسم دو قسم. اگر گوی: پس ہفت را بر دوہ چہ مقدم کردند؟ گویم: از آنکہ فعل اصل است در عمل و اسم ہشابت سے عمل می کند، پس فرع سے باشد. اسم و آن دو نوع است: عامل و مفعول و عامل در جملہ و این ہشت حروف است کہ مصنف ترک کرده، اما عامل و مفعول دو نوع است، جار و ناصب، اما جار ہندہ حروف اند چنانکہ می آید، اما ناصب پس ہفت حروف اند، پنج از آنہا مصنف دریں کتاب ذکر کرده و دو از ان ترک نموده، و جہش در آخر بحث نواصب مذکور خواهد شد ان شاء اللہ تعالیٰ. (شرح) ہا و آن برائے چند معنی آید، چوں: اسباق حقیقی و مجازی، و تعدیہ و سببیت و مصاحبت، و ظرفیت و استعلاء و قسم، و استعانت و مقابلہ و زائدہ و بمعنی من و الی و غیر از آنکہ تفصیل ہر او در اصطلاح ہر یک طویل میخواید. من: معنی مشہورش ابتدائے غایت است: زمانی چوں: صفت من بود الجمعیۃ، و مکانی نحو: سرت من البصرۃ، و علاقش صحت ہر اولی است در مقابلہ آن چوں: الی الکوفۃ، وی آید برائے تمییز و تمیین و تقلیل و فصل و بدل و تخصیص، و بمعنی نا و علی و عن و عند، و زائدہ و قسم و غیر آن، و امثلہ در مبسوطات است. الی: برائے انجائے غایت زمانی و مکانی و غیر آنست، چوں: سرت الی الکوفۃ، ﴿اتَّبِعُوا الصَّبَاحَ ابْنَ ثَلَّالِ﴾ (الفقرۃ: ۱۸۷) و ﴿فَلْيَبِئْكَ﴾، وی آید بمعنی مع نحو: ﴿لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ﴾ (المائدہ: ۲).

وحتى وفي ولام ورب وواو قسم و تائے قسم وعن وعلی وکاف تشبیہ
 و مذ و منذ و حاشا و بخلا و عدا، این حروف در اسم روند و آخرش را
 بحر کنند، چوں: اَلْمَالُ لِزَيْدٍ. دوم: حروف مشبہ بفاعل، و آن شش
 است: اِنَّ وَاَنَّ وَاَنَّ وَاَنَّ وَاَنَّ وَاَنَّ، این حروف را اسے باید
 منصوب و خبرے مرفوع، چوں: اِنَّ زَيْدًا قَاتِلًا، زید را اسم اِنَّ گویند،
 و قَاتِلًا را خبر اِنَّ. بدانکہ اِنَّ وَاَنَّ حروف تحقیق است، و کَانَ حرف تشبیہ،

حقی اِنجائے غایت راست، وی آید بمعنی مع، و داخل نشود بر ضمیر مگر تزد و مبر و چوں: حناہ.

ی. برائے ظرفیت حقیقی و مجازی است، وی آید بمعنی علی ومع ونا وائی و من و عن و زائدہ و غیر
 آن. ۲. برائے اختصاص بملکت و غیر ملک و استحقاق و تعلیل است، و بمعنی عن مع القول،
 و برائے توقيت و زائدہ و قسم، و بمعنی بعد و الی و علی.

رَب: برائے انشاء تعلیل است، و بمعنی تکثیر بکثرت آمده در ان ہفت لغت است. زَمْتُ زَمًّا
 زَمْتًا و زَمْتُ زَمًّا زَمًّا. ۳. تائے قسم: تا مخصوص است بَلَهْلَه اللّٰہ، چوں: نَالِقَہ لَأَعْلٰی کَمَا.

مِن: برائے بعد و مجاوزت، وی آید برائے بدل و تعلیل، و بمعنی علی و من و بعد و نا و غیر آن.

حلی برائے استعلائے حقیقی و مجازی است، وی آید برائے تعلیل و بمعنی فی و "با" و اسم فعل می
 شود. کاف: برائے تشبیہ و تعلیل و زائدہ می آید، و گاہے اسم می گردد، و مائے کافہ ہوا حق می
 شود، پس از عمل بازمی داور. ۴. مذ: بدانکہ مذ و منذ بمعنی بی می باشد در زمان حاضر،
 چوں: ما رأینہ مذ یومنا و منذ عامنا ای ندیدیم او را درین روز و درین سال، بلکہ بمعنی من
 و الی ہر دو می آید اگر بازمان معدود ملاتی شود، چوں: ما رأینہ مذ یومین و منذ ثلثۃ ایام
 ای ندیدیم او را از دو روز یا سه روز، یا ندیدیم او را تا دو روز یا تا سه روز.

وَلَكِنَّ حَرْفَ اسْتِدْرَاكٍ، وَكَيْتَ حَرْفِ تَمْنِيٍّ، وَوَعْلًا حَرْفِ تَرْجِيٍّ.
 سوم: ما ولا المشبهتان بـ "ليس"، وآن عمل ليس می کنند، گوئی: ما
 زَيْدًا قَائِمًا، زید اسم ماست وقائما خبر او. چهارم: لائے نفی جنس، اسم
 این لا اکثر مضاف باشد منصوب و خبرش مرفوع چوں: لَا غُلَامَ
 رَجُلٍ ظَرِيفٌ فِي الدَّارِ، واگر نکره مفرد باشد مبنی باشد بر فتح چوں:
 لَا رَجُلٌ فِي الدَّارِ، واگر بعد او معرفه باشد تکرار لا با معرفه دیگر لازم
 باشد، ولا ملغنی باشد یعنی عمل نکند، وآن معرفه مرفوع باشد بابتداء،
 چوں: لَا زَيْدٌ عِنْدِي وَلَا عَمْرٌو، واگر بعد آن لا نکره مفرد باشد مکرر با
 نکره دیگر درو پنج وجه رواست چوں: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا حَوْلَ
 وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ
بالتکرار و درج

حرف استدراک یعنی برائے دفع و ہے کہ عیدای شود از کلام سابق.

پنج وجه اول: فتح هر دو از آنکه "لا" برائے نفی جنس است و دوم: رفع هر دو از آنکه "لا" بمعنی ليس
 است. سوم: فتح اول از آنکه "لا" برائے نفی جنس است و رفع جانی از آنکه "لا" بمعنی ليس است.
 چهارم: تکس آں. پنجم: فتح اول و نصب جانی برائے آنکه "لا" در جانی زنده است و ما بعدش معطوف
 بنادر اول است پس محلا منصوب باشد. لا حول [بر تخمین مرفوع و جانی بر فتح]. یعنی رفع هر دو
 بر همین قرآءه خوانده شد قول تعالی: لَا نَبِيَّ مِنْ بَعْدِهِ وَلَا خَلْفًا (آل عمران: ۲۰۱) بر فتح هر دو.

لا حول بجائے اول بر فتح و جانی بر تخمین منصوب.

وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ. تَجْمِمْ: حروف ندا و آن شیخ است: یا وایا و هیا و ای، و همزه مفتوحه، و این حروف منادائے مضاف را بنصب کنند، چوں: یا عبد الله! و مشابه مضاف را چوں: یا طالعا جبلا! و کمره غیر معین را، چنانکه اعمی گوید: یا رجلا! عذ بیدی، و منادائے مفرد معروف مبنی باشد بر علامت رفع،

مشابہ مضاف وجه شبه آنست که طالع بدون جبل و امثال آن تمام نشود چه صعود را مخفی باید چنانکه مضاف بدون مضاف الیه تمام نپذیرد. یا رجلا: اے مرد بگیر دست من. منادائے مفرد وجه بنائے منادائے مفرد وقوع اوست در موضع مبنی که کاف الکی است زیرا که یا رید در معنی ادعواست، و این کاف مشابہت کاف حرفی چهاره وارد و در بنائے خود بر یکت حرف؛ لہذا کاف الکی را مبنی کردند، و ہر اسم که موضعش واقع شد در ان حال کہ مفرد ہم باشد آن را نیز مبنی کردند، و از قید مفرد احترام است از مضاف و مشابہ بالمضاف؛ چه این اسم اگر چه در موضع کاف الکی واقع است اما چوں جانب اعراب و تکون در ان از جهت اضافت قوی است؛ لہذا بناد آورده مدخل شد، و یا آنکہ گوئیم: کہ این اسم مضاف گوید محل کاف واقع است اما چوں مشابہت تامہ باوند آرد، و از آنکہ این کاف لفظا مفرد است و این اسم مفرد نیست؛ لہذا مبنی شد، و اما وجه بنائے منادای مفرد بر حرکت پس گویا آنست کہ منادای را بنویز لکن اعراب است.

علامت رفع [کہ ضمہ در مفرد محض و الف و نون در حثیہ و واو و نون در جمع بودہ است، و این اولی از آنست کہ در عبارات بعضی نحو میں واقع شدہ کہ مبنی بر ضمہ شد؛ چه ظاہر این حثیہ و جمع را شامل نیست مگر بتکلف] از جملہ حرکات ضمہ را اختیار کردند نہ فتح را برائے فرقی در حرکت معرب و حرکت مبنی در اسم غیر منصرف و فتحی کہ منکر گردیدہ باشد، مثل یا أَسْتَنْزِلُ بِالْفَتْحِ، و نہ کسر را؛ تا بقیس نشود با سے کہ مضاف باشد بسوئے یا سے منکلم، و یا در حذف کردہ باشند؛ =

چوں: یا زید! ویا زیدان! ویا مسلمون! ویا موسی! ویا قاضی! ہدائتکہ ائی و ہمزہ برائے نزدیکت ست، و آیا و ہیا برائے دور ویا عام ست۔

= اکتفاء بالکسر، نحو: یا علام بکسر میم. (شرح)

یا رند در این مثنوی مثال اشارہ لطیف ست بسوئے آنکہ علامت رنقی در متادائے مفرد گاہے مطلق باشد، و آن در مفرد صحیح است، و این علامت رفع یا ضمیر خالص است، چنانچہ یا ریدان، یا الف و نون است چنانچہ یا ریدان یا و نونون ست چنانچہ یا مسلمون! و گاہے مقدر باشد، و آن یا در اسم مقصور است چوں: یا موسی! و یا فین! و یا در مقصور چوں: یا قاضی! و یا داعی! و این است مذہب جمہور نحوات، و لہذا یونس در مقصور یا اذنیف می کند و عوضش تونین می آرد، گوید: یا قاضی۔

یا عام ست: [اسے برائے نزدیکت و دور ہر دو مستعمل شود] و چار اللہ ز منشری گفتہ کہ یاہ نیز برائے دور است، و این قول مرجوحست؛ چہ شائعست یا اللہ! یا رب! و نیز ظاہر ست کہ خداوند تعالیٰ اقرب ست از شیرگ گردن کہ مایہ حیات ست، پس این را بلا دلیل برائے بعید گرفتہن و باز درین مثلہ تاویل کردن خالی از تکلف نیست؛ و لہذا مذہب سانی کہ از غیر تکلف دور باشند اختیار کردہ فرمود کہ یاہ عام ست قریب و بعید را۔

فصل دوم

در حروف عالمہ در فعل مضارع وآں، برو و قسم ست

قسم اول

حروفیکہ فعل مضارع را بنصب کنند، وآں چہارست: اول: اَنْ چوں: اُرَيْدُ اَنْ تَقُوْمَ، وَاَنْ بِا فَعْلٍ بِمَعْنَى مَصْدَرٍ بِاَشَدَّ لِيَعْنِي اُرَيْدُ قِيَامَكَ، وپدین سبب او را مصدریہ گویند. دوم: لَنْ چوں: لَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ، وَلَنْ بِرَاۓ تَاكِيْدٍ لَفْظِيّ سِت. سوم: سَكِيّ چوں: اَسْلَمْتُ سَكِيّ اَدْخَلَ النِّحْنَةَ. چہارم: اِذَنْ چوں: اِذَنْ اُكْرِمُكَ در جواب كَسِيّ کہ گوید: اَنَا اَيْتِكَ عَدَاً. وپدانکہ اَنْ بعد از شش حروف مقدر باشد و فعل مضارع را بنصب کند: حَتّٰی فَعْمَا: مَرَزْتُ حَتّٰی اَدْخَلَ الْبَلَدَ، ولام جہد فَعْمَا:

حروف عالمہ بدانکہ حروف عالمہ دو قسم دیگرست، یکی: اِلَا اسْتِثْنَاءِ، روم: وَاوَا بِمَعْنَى مَعَ، و مصفّ ثابیدہم دورا برائے اَنْ ذکر نکرد کہ اول در قول او: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ، و دوم در مفعول مع فہمیدہی شود. (ش) اَسْلَمْتُ. اسلام آوردوم تا کہ داخل شوم جنت را.

لام جہد نامیدہ شد این لام بلام جہد برائے طاعتت این لفظی: چہ این بدون لَفْظِيّ سَكَانٍ مستعمل نمیشود. و فرق درین و لام سکی کہ ذکرش می آید ہم لفظی ست و ہم معنوی، اما لفظی آنست کہ این لام می آید بعد لَفْظِيّ سَكَانٍ، بخلاف لام سکی، و اما معنوی آنست کہ لام سکی "بمعنی تعلیل است اگر از لفظ سابقہ شود معنی مراد اختلاف پذیرد، بخلاف این لام کہ محض برائے تَاكِيْدٍ لَفْظِيّ ست، كَمَا فِي "السهل".

مَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ، وَوَأَوْ الصَّوْفَ وَوَالْمَ كَمِي، وَوَاكَ دَرَجَابٍ شَشٍ حَيْزٍ
نزد مجبور نہا نزد مجبور نہا

ما کاں اللہ: ہر آئینہ نیست خداوند کہ عذاب کند ایشان را. لَأَلْزَمْتُكَ: ہر آئینہ ملازم خواہم ماند
 ترا تا اینکه بدی حق مرا، یا مگر نہ ہی حق مرا.

وَأَوْ الصَّوْفَ: عہادت ست از دوائے کہ مدخولش صلاحیت اعادہ چیزے کہ بر سر معطوف علیہ بود
 نہاشت باشد، چنانچہ در قول شاعر:

لَا تَنَّةَ عَزَّ حُلْنِي وَنَأْبِي بِمَثَلَةٍ غَارَ عَلَيْكَ إِذَا قَعَلْتُ عَظِيمَةً

مدخول او صرف یعنی "نأب" مثلاً "صلاحیت اعادہ" لائے نمی ندارد بسبب احتمال معنی: زیرا کہ درین
 وقت معنی شعر خلاف مقصود شاعر خواهد بود اچہ مقصود شاعر این است کہ باز مدار از خلق بد دیگران
 را دتو خود مرکب آن باقی و اورای کنی: چہرہ اگر بچشمین خواهی کرد تک و عار عظیم بر تو عائد خواهد
 شد، و اگر لائے نمی را بر آن آرمیم معنی چنین شود: کہ باز مدار از خلق بد دیگران را دتو خود میار آنرا کہ
 این باعث تک و عار است، و این ہرگز مقصود نیست، بلکہ خلاف واقع است: چہ حقوق تک و عار در
 صورتیست کہ دیگران را از منہیات و اخلاق ردیہ باز دارد و خود مرکب آن شود، کقولہ تعالی:
 ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَاصْبِرُوا لَهُ إِنَّهُ يَفْضِلُ الَّذِينَ يَتَّقُونَ وَهُوَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ (البقرہ: ۱۹۷) نہ در آنکہ نہ خود مرکب منہیات شود نہ
 دیگران را از آن باز دارد، و از بخا و استی وجہ تسمیہ آن یولو صرف چہ صرف در لغت بازداشتن از
 چیزی باشد، و این دوائیز معطوف علیہ را از اعادہ معطوف بازمی وارد، فاحفظہ: دایہ شیء عزیز.

لام کمی: ای لامیکہ بمعنی کمی یعنی برائے سببیت باشد، چوں: أسلمت لأدحل الخنة.

در جواب شش: مقید کمرو قارایقائے سببیت چنانکہ در کتب قوم یافت می شود؛ لیکان الاختلاف
 فیہا، یعنی این قارایقائے عطف و سبب ہر دو گویند، و بعضی دیگر ازینا شیخ رضی است محض
 برائے سبب گویند نہ عطف.

ست: امر و نهی و نفی و استفهام و تمثی و عرض و امثلتها مشهوره.

قسم دوم

حروفیکه فعل مضارع را بجزم کنند، و آن پنجبت: لم و لما و لام امر و لائے نھی و ان شرطیه، چوں: لَمْ یَنْصُرْ و لَمَّا یَنْصُرْ و لَا یَنْصُرْ و اِنْ یَنْصُرْ اَنْصُرْ. بدانکه "ان" در دو جمله رود، چوں: اِنْ یَنْصُرْ اَضْرِبْ اَضْرِبْ جمله اول را شرط گویند و جمله دوم را جزا. و "ان" برائے مستقبل است اگرچه در ماضی رود چوں: اِنْ ضَرَبْتَ ضَرَبْتُ، و اینجا جزم تقدیری بود؛ زیرا که ماضی معرب نیست. و بدانکه چوں جزائے شرط جمله اسمیه باشد.

امر و نهی: در امر و نهی دعایم داخل است نحو: اللّٰهُمَّ اعْصِرْ لِيْ فَاوْرِدْ، و لا تَوَاحِدْ لِيْ فَاَعْلِكْ. نفی: تخصیص در نفی مندرج است نحو: «لَا يَلَا اَنْ يَلِيَّ مَعَكُمْ مَعْدِيْرَةٌ» (مفرد قان: ۷۷). عرض: و آنچه واقع است بر صیغه ترحمی درین مندرج است نحو: «لَعَسَ اَنْ يَلِيَّ الْاَسْبَابُ السَّمَاوَاتِ فَاَطْعِمَهُ» (عاب: ۳۶، ۳۷) بالصب.

امثلتها: امر چوں: زُرِّيْنَ فَاَنْكِرْ مَلِكًا، و نھی چوں: لَا تَنْسِفْنِيْ فَاَعْيَبْنِيْ، و نفی نحو: مَا نَأْتِيْنَا فَاَحْدَثْنَا، و استفهام نحو: اَنْ يَلِيَّكَ فَارْزُقْنَا، و تمثی نحو: كَيْتَ لِيْ مَالًا فَاَتَّبِعْ مَنَّهُ، و عرض، نحو: اَلَا تَنْتَوِيْ بِمَا فَطَّيْنَتْ عَجْرًا. مشهوره: در بعضی نسخ امثله هر يك و اعلی کتاب است
لما و لما: هر دو برائے نفی فعل مضارع است، و آن را بعضی ماضی گردانند، لیکن لما مختص باستفراق است. یعنی از وقت اتفاق تا وقت تکلم جمیع ازمنا ماضیه را احاطه می کند نحو: ندیم رید و لما بضمعه اللغه، یعنی اتفاق لغت است مستمر است تا وقت تکلم.

یا امر، یا نھی، یا دعا قاور جزا آوردن لازم بود، چنانکہ گوئی: **إِنْ تَأْتِنِي**
فَأَنْتَ مُكْرِمٌ، وَإِنْ رَأَيْتَ زَيْدًا فَأَسْكِرْهُ، وَإِنْ أَتَاكَ عَمْرٌو فَلَا تُهِنَّهُ،
وَإِنْ أَكْرَمْتَنِي فَحَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا.
اگر گویا ترا مراد

قاور جزا: سبب دخول قاور میں جزاها آنت کہ حرف شرط دریں موضع تاثیر ندارد در جزا، پس
 محتاج شدہ بر اہل قاء، و تفصیل عدم تاثیر دریں موضع از کتب مطبوعہ ایں فن باید دریافت.
 دلائل: پس خواہ مدار اورا.

باب دوم در عمل افعال

بدانکه هیچ فعل غیر عامل نیست، و افعال در اعمال بر دو گونه است: قسم اول: معروف، بدانکه فعل معروف خواه لازم باشد یا متعدی فاعل را بر رفع کند، چون: قَامَ زَيْدٌ وَضَرَبَ عَمْرُو، و شش اسم را بنصب کند، اول: مفعول مطلق را چون: قَامَ زَيْدٌ قِيَامًا وَضَرَبَ زَيْدٌ ضَرْبًا. دوم: مفعول فیہ را چون: صُمْتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَجَلَسْتُ فَوْقَكَ. سوم: مفعول معہ را چون: جَاءَ الْبُرْدُ وَالْحَبَابُ أَيَّ مَعَ الْحَبَابِ. چهارم: مفعول لہ را چون: قُمْتُ إِكْرَامًا لَزَيْدٍ وَضَرَبْتُهُ تَأْدِيبًا. پنجم: حال را چون: جَاءَ زَيْدٌ رَاكِبًا. ششم: تمیز را و قتیکہ در نسبت فعل بفاعل ابہامی باشد چون: طَابَ زَيْدٌ نَفْسًا، اما فعل متعدی مفعول بہ را بنصب

پاشیدی

بج فعل: متصرف باشد یا غیر متصرف چون: عسی و کاد، تمام باشد یا ناقص چون: کان و صار. **فعل معروف:** ای فعلیکہ منسوب باشد بفاعل جلی یا غلی، یعنی ظاہر یا مضمحل، آفرما معلوم ہم گویند. **مفعول مطلق:** وجہ تسمیہ آنست کہ اطلاق سینہ مفعول بران صحیح است بے آنکہ مقید شود بدنا، و بی ومع و لام، تکلیف چند مفاہیل دیگر. **صم یوم الجمعة:** [روزہ و اشتم بروز آویند.] مثال فعل لازم با ظرف زمان. **جاء البرد:** آمد سرما مقارن جہا. **قمت اكراما:** [مثال فعل لازم.] ایستادم برائے بزرگی زید. **جاء رید:** بیاید زید و دران حالے کہ سوار بود.

طاب رید نفسا: [خوش شد زید از روی نفس] مثال تمیزیکہ از نسبت فعل بفاعل رفع =

کند چون: ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا، واین عمل فعل لازم را بنماید.

فصل

بدانکه فاعل اسمی است که پیش از وے فعلی باشد مسند بدان اسم بر طریق قیام فعل بدان اسم، چون: زَيْدٌ ور ضَرَبَ زَيْدٌ، ومفعول مطلق مصدرے است که واقع شود بعد از فعلی و آن مصدر بمعنی آن فعل باشد،

= ابهام کرده، امامثال آنچه از نسبت شبه فعل بفاعل رفع ابهام کند و آن چند چیز است: یکی اسم فاعل چون: المحوض مملئى ماء. دوم: اسم مفعول نحو: الأرض مفعلة عيوماً. سوم: صفت مشبہ چون: حسس وحها. چهارم: اسم تفضیل چون: زيد أفضل اهل بئیم. مصدر نحو: أعجبت طيبة أدا. ششم: آنچه در معنی فعل باشد نحو: حسك ريد رحلا بئیم. آنکه در اضافت ابهامی باشد نحو: أعجبت طيبة علماء، و تمییز صفت مشتق نیز باشد، چون: لله دره فارسا، و احتمال حال نیز دارد. (شرح)

باشد، چرا که مفعول پائی خواهد. بر طریق: احراز است از مفعول مالم بسم فاعله و سایر مفاعیل.

بدان اسم: برادر است که آن فعل صادر از آن اسم باشد چون مثال مذکور، یا باشد چون: مات زَيْدٌ، و طال عَمْرُو. (شرح) ضرب ريد: ضرب فعل است که منسوب است بسوئے زيد و قائم است بزید. مفعول مطلق: و آن بر سه نوع است: یکی برائے تاکید چنانچه گذشت. دوم برائے نوع چون: جلستُ جلستُ بکسر جیم یعنی نشستم یک نوع نشستن. سوم برائے عدد چون: جلستُ جلستُ بفتح جیم یعنی نشستم یک جلسہ، و گاهی لفظ مفعول مطلق مفاد لفظ فعل باشد، خواه بحسب ماده چون: فعدت حلوسا، یا بحسب الباب چون: ألتنه الله سانا. (شرح)

معنی آن فعل: احراز است از مثل ضربته نادید که در انجا مفعول است

چوں: ضَرْبًا وَّرِ ضَرْبَتْ ضَرْبًا، وَقِيَامًا وَّرِ قِيَامَتْ قِيَامًا. و مفعول فیہ اسے ست کہ فعل مذکور در و واقع شود، و اورا ظرف گویند، و ظرف بر دو گونه است: ظرف زمان چوں: یَوْمٌ وَّرِ صُمْتُ یَوْمَ الْجُمُعَةِ، و ظرف مکان چوں: عِنْدَ وَّرِ جَلَسْتُ عِنْدَكَ. و مفعول معہ اسے ست کہ مذکور باشد بعد از واو بمعنی مع چوں: وَالْحَبَّاتِ وَّرِ جَاءَ الْبُرْدُ وَالْحَبَّاتِ اٰی مع الْحَبَّاتِ، و مفعول لہ اسے ست کہ ولالت کند بر چیزے کہ سبب فعل مذکور باشد چوں: اٰكْرَامًا وَّرِ قُمْتُ اٰكْرَامًا لِّزَيْدٍ، و حال اسمی است

اسے ست: و اسم مذکور مصاحب فاعل یا مفعول آن فعل باشد، و آن فعل خواہ لفظا باشد چنانکہ گزشتہ، خواہ معنی چوں: مالک و زید و ما شاک و عمرا بمعنی ما تصنع و ما تلبس، و آن مصاحبت یعنی مشارکت در زمان واحد باشد کہ سو دوائے واو بمعنی مع ست چوں: سرت و زید اٰی فی زمان واحد، و گاہے با وحدت زمانی اتحاد مکانی ہم باشد چوں: لَو تُرِ كِبَ السَّاقَةُ وَفِيضِلْنَهَا لِرِضْعَتِهَا اٰكْرَامًا گزاشته شود شتر ماده و بچہ آن بر آئینہ شیر نوشاند او را، یعنی در مکان واحد و زمان واحد.

اخبار: جر تائے الیہات بجهت آنست کہ جمع مؤنث سالم جداست، و در جمع مؤنث سالم نصب تابع جرمی باشد. سبب فعل: و آن بر دو گونه است: یکے: آنکہ برائے تحصیل وے فعل کرده باشند چوں: ضربته نادیا پس ضرب برائے تحصیل تادیب ست. دوم: آنکہ بسبب وجود او فعل کرده ست چوں: فعدت عن الحرب حیلاً، پس فعود از حرب بسبب بودن جن، نہ برائے تحصیل آن.

نکره که دلالت کند بر هیأت فاعل چون: رَاكِبًا وَرَجَاءَ زَيْدًا رَاكِبًا، یا
 بر هیأت مفعول چون: مَشْدُوذًا وَرَضْرَبْتُ زَيْدًا مَشْدُوذًا، یا بر هیأت
 مبرو و چون: رَاكِبِينَ وَرَلَقِيْتُ زَيْدًا رَاكِبِينَ، و فاعل و مفعول را ذوالحال
 گویند، و آن غالباً معروف باشد، و اگر نکره باشد حال را مقدم دارند،
 چون: جَاءَنِي رَاكِبًا رَجُلٌ. و حال جمله نیز باشد، چنانچه رَأَيْتُ الْأَمِيرَ
 وَهُوَ رَاكِبٌ. و تمیز اسمی است که رفع ابهام کند از عدد و چون: عِنْدِي

بیات فاعل: حقیقه یا حکما؛ تا مفعول مالم بسم فاعله را شامل باشد، و گاهی حال بر هیأت مضاف
 الیه و دلالت کند نحو: «مَنْ مَلَأَ لِإِبْرَاهِيمَ حَنْطًا» (القدر: ۱۳۵) و «أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَحِبِّهِ مِنْهَا»
 (المحرمات: ۱۱۲) و علامتش صحت و وضع مضاف الیه مقام مضاف است. رأین. حال است از تائیه
 حکم که فاعل فعل است و از زید که مفعول به است.

معرف: زیرا که ذوالحال در معنی محکوم علیه است و اصل در آن تعریف باشد، و غالباً از آن گفت
 که ذوالحال نکره موصوف بهم باشد نحو: جَاءَنِي رَجُلٌ مِّنْ عِمَامِ رَاكِبًا، و نکره مغنیه عن تائیه معرف
 بسبب استغراق چون: «وَيَا بَرْقُ كُلُّ نَرٍّ حَكِيكٌ أَمْرًا مِّنْ سُنْدَانٍ» (الاحزاب: ۴، ۵)، و نکره در
 چیز استغنیاهم نحو: مَلَأَ أَمَّاكَ رَجُلٌ رَاكِبًا، و در آنکه بعد ذوی الحال الا واقع شود برائے نقض
 لفظی نحو: مَا جَاءَنِي إِلَّا رَاكِبًا. حال جمله. در هنگام رابطه یعنی وَاوَّ و ضمیر ضرور است،
 و گاهی و او تنها نیز آید.

رفع ابهام. و آن مبهم را تمیز گویند، و بدانکه تمیز اسم تام است گاهی متونین و گاهی بنون شنیه
 و جمع، و گاهی باضافت چون: عِنْدِي بَلْوَةٌ عَسَلًا، و معنی تمامی آنست که بآن حالت قابل
 اضافت نباشد، و امهم.

أَحَدَ عَشَرَ دِرْهَمًا، یا از وزن چوں: عِنْدِي رِطْلٌ زَيْتًا، یا از کیل
 چوں: عِنْدِي قَبِيضَاتٍ بُرًّا، یا از مساحت چوں: مَا فِي السَّمَاءِ قَدْرُ
 رَاحَةِ سَحَابًا. و مفعول به اسے است کہ فعل فاعل بر و واقع شود چوں:
 ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا. بدانکہ این ہمہ منصوبات بعد از تمامی جملہ باشند
 و جملہ بفعل و فاعل تمام شود؛ ہدیں سبب گویند کہ الْمَنْصُوبُ فَضْلَةٌ.

فصل

بدانکہ فاعل بر و و قسم است: مظهر چوں: ضَرَبَ زَيْدٌ و مضمربارز چوں:
 ضَرَبْتُ، و مستتر یعنی پوشیدہ، چوں: زَيْدٌ ضَرَبَ کہ فاعل ضَرَبَ ہو
 است در ضَرَبَ مستتر. بدانکہ چوں فاعل مؤنث حقیقی باشد یا ضمیر

رجل: بِالْكَسْرِ وَاللَّحْمِيمِ مَنْ، و مَنْ مَقْدَرُ شَيْءٍ وَهِيَ فِلس و يَكْتُمُ مَا شَاءَ اسْت. فقیران: [دو همیز]
 قَبِيضَاتٍ بَيَانُ الْبَيْتِ ۵۷۰۰ مَثَلٌ كَمَا تَحْمِيضًا ۲۸ سِيرٌ كَلْحَوِ يُوو. مَا فِي السَّمَاءِ نَيْسَتُ دَرَّ آسْمَانِ الْاَمْرَاءِ
 كَفِ وَتِ اِبْر. واصله: بِالْفَتْحِ كَمَعْنَى زَيْدٌ مَا تَدْرُ اَنْجِزِي، و چوں این از کلام زیادہ می باشد لهذا بفصل
 نامیدہ شدہ. (شرح)

مؤنث حقیقی: زرا کہ مؤنث حقیقی بجهت اصالت خود اقوی است از غیر خود، پس لازم گردانیدہ
 شد الخاق علامت تانیث در فعل وے کی تانیث فاعل از اول دانست شود. الا و تھے کی فاصطی
 میان فعل و آن فاعل در آید ترک علامت جائز باشد نحو. حضر مجلس القاصی الیوم
 امرأة، و اما در ضمیر بجهت آنکہ مرجع در بنام مؤنث است و ضمیر او مخالف مرجع نمی باشد.

مَوْثٌ علامت تانیث در فعل لازم باشد چوں: قَامَتْ هِنْدٌ وَهِنْدٌ
 قَامَتْ أَي هِيَ، ودر مظهر مَوْثٌ غیر حقیقی ودر مظهر جمع تکسیر دو
 وجه روا باشد چوں: طَلَعَ الشَّمْسُ وَطَلَعَتِ الشَّمْسُ، وَقَالَ الرَّجَالُ
 وَقَالَتِ الرَّجَالُ. قسم دوم: مجهول، بدانکه فعل مجهول بجائے فاعل
 مفعول به را برقع کند وباقی را بنصب کند چوں: ضَرَبَ زَيْدٌ يَوْمَ
 الْجُمُعَةِ أَمَامَ الْأَمِيرِ ضَرْبًا شَدِيدًا فِي دَارِهِ تَأْدِيبًا وَالْحَشْبَةَ،
 و فعل مجهول را فعل ما لم یسم فاعله گویند، و مرفوعش را مفعول
 ما لم یسم فاعله گویند.

مظهر مَوْثٌ: (که فاعل فعل واقع شوند.) [جمع تکسیر مذکر باشد چنانکه در متن مثالش مذکور
 است، یا جمع تکسیر مَوْثٌ چوں: قوله تعالى: ﴿وَقَالَ نِسْوَةٌ﴾ (سود: ۳۰) واین قید احترام است از
 جمع سالم یوآء و نون برائے ذکور عظام، پس قالت المسلمون جائز نباشد، و عیون و شیون اگرچه جمع
 یوآء و نون است، لیکن سالم نیست اچہ جمع عیون و شدان است، و سنون و ارضون اگرچه جمع سالم یوآء
 و نون است، لیکن برائے ذکور نیست. اگر گوئی: سون جمع این یوآء و نون سالم برائے ذکور است
 غلطش چرا مَوْثٌ آورده شد در قوله تعالى: ﴿قَامَتْ لَهُ نِسْوَةٌ﴾ (سود: ۳۰)؟ گویم: سون
 معمول است بر آنکه جمع تکسیرش است. (شرح) دو وجه: الحاق علامت تانیث و ترک آن.

ضرب ربه: زود شد زید بروز جمہ پیش امیر زونی سخت در خانه او برائے تحصیل لوب
 بچوب. (شرح) یوم الجمعة: مفعول فی ظرف زمان. أمام الأمير: ظرف مکان.
 فی داره چهار مجرور متعلق ضرب. و الحشبة: واو بمعنی مع مفعول معد. فعل مجهول: ای فعل
 مفعولیکہ ذکر نہ کرده شد فاعل و سے. مرفوعش را: ای نائب فاعل اورا.

فصل

پدائک فعل متعدی بر چهار قسم است: اول: متعدی بیک مفعول چون:

ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا. دوم: متعدی بدو مفعول که اقتصار بر یک مفعول

روا باشد چون: أَعْطَى وَأَنْجَحَ در معنی او باشد چون: أَعْطَيْتُ زَيْدًا
یا أَعْطَيْتُ زَيْدًا وَرَحْمًا

ثَلَاثًا، وَانجَحْتُ زَيْدًا نِيز جازر است. سوم: متعدی بدو مفعول که

اقتصار بر یک مفعول روا نباشد و این در افعال قلوب است چون:

عَلِمْتُ وَظَنَنْتُ وَحَسِبْتُ وَبَعَلْتُ وَزَعَمْتُ وَرَأَيْتُ وَوَجَدْتُ،

اقتصار بر یک. سببش آنکه در پنجاه دو مفعول مغایری باشند بالذات پس از حذف یک و بقیه

دیگرے قبا سے پدیه نیاید. (ش) متعدی بدو مفعول: اسے ہر فعلی کہ متعدی بدو مفعول شود و از

افعال قلوب نباشد، چون: سلت و کسوت. یک مفعول و حذف ہر دو معا جائز است.

روا نباشد بر مذہب اصح: زیرا کہ این ہر دو در حقیقت مبتدا و خبر است، و حذف یکے بدون قرینہ

و دلیل جائز نیست، آری اگر ان ثقیلہ یا خفیفہ یا ما بعد خودش مفعول این افعال واقع شود دریں

صورت البتہ اقتصار واجب است، نحو: علمت ان ربيذا فاقم. «عَلِمَ أَنْ سَيَكُونَ مَكْنُوعًا مَرْحِيًّا»

(الزميل ۲۰)، (شرح) در افعال قلوب [دو جہ تسمیہ آنکہ لینا افعال شک و یقین ہستند و آن

بدل تعلق دارد و مراد از شک در پنجا ظن است.] زیرا کہ مشغول ہئی جین اول ست، پس ہر دو

معنی بمنزہ اسم واحد باشد چہ مضمون ہر دو معا مفعول واقع شدہ، پس معنی علمت ربيذا فاصلا

علمت فصل زید است، درین صورت از حذف یک مفعول حذف بعض اجزائے کلمہ لازم آید،

علمت: علمت رأيت و وحدت ہر سے بمعنی یقین ہستند، و ظنت و حسنت و حلت ہر

سے بمعنی ظن کہ عبارت از جانب راجع از دو جانب شئی باشد، و زعمت مشترک است =

چون: عَلِمْتُ زَيْدًا فَاضِلًا وَظَنَنْتُ زَيْدًا عَالِمًا. چهارم: متعدی به مفعول چون: أَعْلَمَ وَأَرَى وَأَنْبَأَ وَأَخْبَرَ وَخَبَّرَ وَتَبَّأَ وَحَدَّثَ چون: أَعْلَمَ اللَّهُ زَيْدًا عَمْرًا فَاضِلًا. بدانکه این همه مفعولات مفعول به اند، و مفعول دوم در باب علمت، و مفعول سوم در باب أَعْلَمْتُ، و مفعول له و مفعول معه را بجائے فاعل متواترند نهاده، و دیگر هارا شاید، و در باب أَعْطَيْتُ مفعول اول بمفعول مالم یسم فاعله لائق تر باشد از مفعول دوم.

فصل

بدانکه افعال ناقصه هفده اند: كَانَ وَصَارَ وَظَلَّ وَبَاتَ وَأَصْبَحَ وَأَضْحَى

= در یقین و عن، پس گاهی بمعنی یقین آید و گاهی بمعنی ظن.

متواترند. اما مفعول دوم علت پس بجهت آنکه در اصل مست است به مفعول اول، چون بجائے فاعل نهاده شود مست الیه گردد، پس لازم آید که یک چیز مست و مست الیه شود معاً، و اما مفعول له یعنی بدون لام از آنکه نصیب مشعر علیت است، و چون بجائے فاعل رسیده مرفوع گردد فوت شود، بخلاف ضَرَبْتُ لَتَأْوِيكَ که در اینجا لام مشعر علیت است، و اما مفعول معه پس از آنکه اجابت او مقام فاعل مع و او که اصل آن عطف است و عطف دلیل انفصال و فاعل کالجز است چنانکه نیست و بدون و او هم چنانکه نیست؛ چه مفعول معه بودنش معلوم نشود (شرح)

مفعول دوم: زجر که فی الجملة معنی فاعلیت دارد، چه آحاد است، بخلاف ثانی که ماحود است، و اولویت و محیی است که اقتباس لازم نیاید، و اما در صورت اقتباس واجبست، چون: أَعْطَى رَيْدَ عَمْرٍَا چه هر دو صلاحیت آحاد بودن دارند. (شرح)

وَأَمْسَى وَعَادَ وَأَضَى وَعَدَا وَرَاحَ وَمَا زَالَ وَمَا انْفَلَتْ وَمَا بَرَحَ وَمَا فَنِيَ
وَمَا دَامَ وَلَيْسَ، این افعال بفاعل تنها تمام نشوند و محتاج باشند بخبرے؛
بدین سبب اینها را ناقصه گویند، و در جمله اسمیه روند، و مندر الیه را
برفع کنند و مندر بانصب، چون: كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا، و مرفوع را اسم کان
گویند و منصوب را خبر كَانَ، و باقی را بریں قیاس کنن. بدانکه بعضی ازین

و باقی را بریں قیاس چون: صار زيد فقيرا یعنی زيد فقیر شد، و ظل زيد صائما ای زيد
صائم شد و در تمام روز، و مات زيد قائما ای نماز خواند زيد در تمام شب، و أصبح زيد فقيرا
بوقت صبح شد زيد فقیر، و اضحى زيد أمرا بوقت چاشت شد زيد امیر، و أمسى زيد مصليا
بوقت شام شد زيد نماز گزار، و عاد و اضر و عاد و راح هر چهار بمعنی صارند و تفکیک ناقصه
باشند، و اگر تمام باشند پس عاد و اضر هر دو بمعنی رجع اند، چون: عاد زيد من سعد، و أي
رجع. و عاد چون: عاد زيد یعنی رفت زيد بوقت ما بین فجر و طلوع آفتاب، و راح چون:
راح زيد یعنی رفت زيد وقت زوال آفتاب تا شام، و "ما" بر سر این هر چهارم فعل نافی است،
و معنی زال و انك و روح و فنی مشبهه التدریجی جدا شده آید و "ما" بر مادام مصدریه تأقیه
است: زیرا که معنی اجلس مادام زيد حالاً بنشین تا مدت دوام جلوس زيد، و این هر شش فعل،
بیچ آنکه اول آنها مانع نافی و مصدریه است و ششم لیس تامه نیاید بلکه همیشه ناقصه آید. باید
دانست که تقدیم اخبار اینها بر اسماء جائز است، چون: كان قائما زيد اما این افعال باخبار
تقدیم اخبارشان بر نفس ایشان سه قسم اند: یکی: آنکه جائز باشد، و آن از کسان تاراج است.
دوم: آنکه جائز نباشد، و آن افعال اند که بر آنها مانع نافی یا مصدریه بوده است. سوم: مختلف
نید، بعضی نویان جائز دارند و بعضی غیر جائز، و آن لیس است. (ش)

افعال در بعضی احوال بقاعل تمہا تمام شوند، چون: كَانَ مَطَرٌ شَدَّ بَارَانَ
بمعنی حَصَلَ واورا كَانَ تامہ گویند، و كَانَ زائدہ نیز باشد.

فصل

پدائکہ افعال مقاربه چارست، عَسَى وَكَادَ وَكَرَبَ وَأَوْشَكَ، وایں
افعال در جملہ اسمیہ روند چون کان، اسم را بر رفع کنند و خبر را بنصب، الا
آنکہ خبر اینما فعل مضارع باشد یا "أَنْ" چون: عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَخْرُجَ،
یا بے "أَنْ" چون: عَسَى زَيْدٌ يَخْرُجُ، و شاید کہ فعل مضارع با "أَنْ"
فاعل عَسَى باشد و احتیاج بخبر نیستند چون: عَسَى أَنْ يَخْرُجَ زَيْدٌ و
محل رفع بمعنی مصدر.

کان زائدہ آن را گویند کہ اگر آزار از لفظ و عبارت حذف کنند احتمال در معنی مقصود روند و بد،
حو: ما کان أصح علم من تقدم کہ کان زائدہ است در میان ما کے تعصیہ و فعل کہ اگر اور از
لفظ حذف کنند در معنی مراد خلل نمی آید.

چارست بموجب مشہور، و در حقیقت ہفت است چار مذکور و احد و حلق و جعل ہمہ بمعنی شرح
ای آغاز کرو. عَسَى: بمعنی قرب مع الرجاء. کاد: بمعنی قرب فقط. کرب: بفتح را بمعنی
قرب. بخبر نیستند: درین وقت عَسَى تامہ باشد. (ش) در محل ای آن یخرج زید.
بمعنی مصدر: پس معنی این است کہ عَسَى حروح زید.

فصل

بدانکہ افعال مدح و ذم چہارست: نِعْمَ وَحَبْدًا برائے مدح، وَبُئْسَ
وَسَاءً برائے ذم، ہر چہ ما بعد فاعل باشد آں را مخصوص بالمدح یا
مخصوص بالذم گویند، و شرط آنست کہ فاعل معرف بلام باشد چوں:
نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدًا، یا مضاف بسوئے معرف بلام باشد چوں: نِعْمَ
صَاحِبُ الْقَوْمِ زَيْدًا، یا ضمیر مستتر ممیز بکسر منصوب چوں: نِعْمَ رَجُلًا
زَيْدًا، فاعل نِعْمَ هُوَ مستتر و نِعْمَ وَرَجُلًا منصوب است بر تمیز؛
زیرا کہ هُوَ مبہم است، وَحَبْدًا زَيْدًا، حَبَّ فعل مدح است و "ذَا" فاعل او

افعال مدح کہ موضوع اند برائے انشاء مدح و ذم، پس مدحتہ و دعتہ اگرچہ بر معنی مدح
و ذم دال ہستند، لیکن ایشان را افعال مدح و ذم گویند؛ چہ برائے انشاء آں نیند. (شرح)
نعم. اصلہ: نعم بکسر بین، برائے تخفیف کسر بین بما قبل و لاہ ساکن کووند، و بضمین نفس،
کذا فی الشرح. ما بعد فاعل - اے ما بعد فاعل این ہر چہ فعل

مخصوص بالمدح. مخصوص بالمدح والذم یا مبتدا باشد و ما بعد ہے خبر، پس یکت جملہ باشد، یا
خبر مبتدائے محذوف ای ہو، و بریں تقدیر دو جملہ خواہد بود، و در غیر جدا شرط است کہ
مخصوص مطابق فاعل باشد و افراد و حثیہ و جمع و تک کیر و تالیث، چوں: نعم الرجل زيد، و نعم
الرحلان الريدان، و علی هذا القياس، و گاہ باشد کہ مخصوص بالمدح را بجهت قیام قرینہ
حذف کنند، چوں: نعم العبد أي ابوب حنبلہ یقرئ قصہ حضرت ابوب حنبلہ. (شرح)

فاعل معرف - اے ما بعد فاعل این افعال سوائے جدا، جدا - باید دانست کہ قبل یا بعد =

وَزَيْدٌ مَخْصُوصٌ بِالْمَدْحِ، وَتَمَخَّنِيْسَ الرَّجُلُ زَيْدًا، وَسَاءَ الرَّجُلُ عَمْرًا.

فصل

بدانکہ افعال تعجب دو صیغہ از ہر مصدر ثلاثی مجرد باشد، اول: مَا أَفْعَلَهُ چوں: مَا أَحْسَنَ زَيْدًا چه نیکوست زید، تقدیرش: أَيُّ شَيْءٍ أَحْسَنَ زَيْدًا، "مَا" بمعنی أَيُّ شَيْءٍ است در محل رفع بابتداء، وَأَحْسَنَ در محل رفع خبر مبتداء، وفاعل أحسن هوست درو مستتر، وزیدا

- مخصوص حدیاً تمیزے یا حالے واقع می شود موافق آن مخصوص در افراد و شئیہ و جمع و مذکر تا بیث نحو: حدیاً رحلاً رید، و حدیاً راکباً رید، و حدیاً ریداً رحلاً أو راکباً، و حدیاً رحلین أو راکبین الزیدان، و حدیاً الزیدان رحلین أو راکبین، و حدیاً امرأة همد، و حدیاً همد امرأة، و حاصل در تمیز و حال مذکورین حب است، و ذوالحال و متمیز فاعل او کہ دا است نہ مخصوص.

افعال جمع بابتداء کثرت اجزاء است، مصدر ثلاثی مجرد کہ خالی است از معنی رنگت و عیب، ما أحسن الخ بدانکہ در لفظ "ما" اختلاف است سیبویہ گفت: کہ تکرر است بمعنی شیء، پس معنیش نزد سیبویہ: چیز است عظیم کہ نیکو کرده است زید را، و نزد اخفش موصولہ مبتداء است، درین صورت خبرش محذوف است، پس معنیش درین وقت: آن چیز کہ نیکو کرده است زید را چیزے ست عظیم، و فرما گفت کہ "ما" استنہامیہ است بمعنی ای شیء، و ما بعدش خبر اوست، و شیخ رضی گفت: کہ این قول قولے ست من حیث المعنی: زیرا کہ از بدایع حسنات گویا ناواقف بود، پس بر سبیل تعجب پرسید کہ کدام چیز اورا نیکو کرد؟ و مصنف جنس همین مذہب را بسبب قوت ادواتیار کرده. (ش)

مفعول بہ، دوم: أَفْعِلْ بِهِ چوں: أَحْسِنُ بِزَيْدٍ، أَحْسِنُ صِيغَةُ امْرِئٍ
ست بمعنی خبر، تقدیرش: أَحْسَنَ زَيْدٌ أَي صَارَ ذَا حُسْنٍ، و"باء"
زانکہ است.

معنی خبر، یعنی بمعنی فعل ماضی.

صار دا حسن پس ضمیر در فعل باشد زیرا کہ فاعل کے ساتھ ہوں، این قول سیویہ است،
واما نزد اطفال زید مفعول بہ است مر احسن را بمعنی صِبْرًا فَاحْسِنُ، بر اینکه ہمزہ افعال
برائے صبر و رفا باشد و بار برائے تعدیہ است اگر احسن متعدی بنسخہ باشد، و زانکہ است اگر
باشد، یعنی اگر ہمزہ احسن برائے تعدیہ است بازانکہ باشد چوں: اخرج، پس برین تقدیر
در فعل ضمیر خواہد بود، و آن ضمیر فاعل فعل شود ای احسن انت بزید او رید ای اجعلہ
حسبہا بمعنی صفا بالحسن، فراوز منشری گویند: کہ احسن امر است در حق ہر کسے جاری
معنی کہ بگرداند زید را حسن، پس جز این نیست کہ می گرداند قائل این کلام زید را حسن جاری
گویند کہ وصفش می کند پس گویا گفته شد: صفا بالحسن کیف شئت! فلاں فیہ من
جہات الحسن کل ما یمكن أن یکون فی الشخص.

باب سوم در عمل اسماء عامله و آن یازده قسم است

اول: اسماء شرطیه بمعنی **إِنْ**، و آن نه است: **مَنْ وَمَا وَأَيْنَ وَمَتَى وَأَيَّ**
وَأَنَّى وَإِذْمَا وَحَيْثُمَا وَمَهْمَا، فعل مضارع را بجزم کنند چون: **مَنْ**
تَضْرِبُ أَضْرِبُ، وَمَا تَفْعَلُ أَفْعَلُ، وَأَيْنَ تَجْلِسُ أَجْلِسُ، وَمَتَى تَقُمْ
أَقُمْ، وَأَيَّ شَيْءٍ نَأْكُلُ نَأْكُلُ، وَأَنَّى تَكْتُبُ أَكْتُبُ، وَإِذْمَا تُسَافِرُ
أُسَافِرُ، وَحَيْثُمَا تَقْصِدُ أَقْصِدُ، وَمَهْمَا تَقْعُدُ أَقْعُدُ. ووم: اسماء افعال

اسماء شرطیه. و آن را کلم الجازات هم گفته اند، و کلم الجازات بمعنی کلمات الشرط و الجزاء و بمعنی
 "اِنْ" یعنی مستغنی معنی "اِنْ" که آن سببیت اول برائے ثانی است. این و متی و این هر دو را
 "ما" زائده لاحق شود نحو: منی ما نخرج اخرج و ایما نکس آنکی (شرح) اُن: برائے مکان
 است مثل "اُن"، و گاه بمعنی کیف آید چون: اُن رید بمعنی کیف رید، و اذانت قوله تعالی:
 ﴿وَأَنزَلْنَا حَرْثَكُمْ أُنَى يَفْتَنُ﴾ (الذرة: ۲۲۳) و بمعنی متی نحو: اُن القتال؟ بمعنی منی القتال.
 مهما، اصله: ماما بود، یعنی ما مانیه زائده است، چنانکه در ابا ما، پس الف به بدل شد برائے
 همسین لفظ، یا آنکه در اصل مذ بمعنی اکتف قیل "ما" شرطیه واقع شده بود بعد ازین جاری
 مجزائے کلز واحد گشت. (شرح) من تضرِب. هر کس را خواهی زد خواهیم زد.

ما تفعل. هر چیز که خواهی ساخت خواهیم ساخت. اِن تجلس. هر جا که خواهی نشست خواهیم نشست.
 منی تقم. هر وقت که خواهی ایستاد خواهیم ایستاد. **أَيُّ شَيْءٍ**، هر چیز که خواهی خورد خواهیم خورد.
 اُن تکتب. هر جا که خواهی نوشت خواهیم نوشت.

إِذْمَا تُسَافِرُ. هر وقت که سفر خواهی کرد سفر خواهیم کرد. حَيْثُمَا تَقْصِدُ. هر جا که قصد خواهی کرد
 قصد خواهیم کرد. مَهْمَا تَقْعُدُ. هر جا که خواهی نشست خواهیم نشست.

بمعنی ماضی چوں: **هَيَّيَاتَ وَشَتَانَ وَسَرَعَانَ**، اسم را بنا بر فاعلیت
 بر رفع کنند چوں: **هَيَّيَاتَ يَوْمَ الْعَيْدِ أَيُّ بُعْدًا**، سوم: اسمائے افعال بمعنی
 امر حاضر چوں: **رُوَيْدَ وَبَلَّةَ وَحَيَّهَلْ وَعَلَيْكَ وَدُونِكَ** و ہا، اسم را
 نصب کنند بنا بر مفعولیت چوں: **رُوَيْدَ زَيْدًا أَيُّ أَمِهْلُهُ**، چہارم: اسم
 فاعل بمعنی حال یا استقبال، **عمل فعل** معروف کند بشرط آنکہ اعتماد کردہ
 باشد بر لفظیکہ پیش از او باشد، و آن لفظ مبتدا باشد، در لازم چوں: **زَيْدٌ**
قَائِمٌ أَبَوُهُ، و در متعدی، چوں: **زَيْدٌ ضَارِبٌ أَبَوَهُ عَمْرًا**، یا موصوف

ہیئات: اصلہ: ہَيَّيْتُ، یا متحرک بجهت افتتاح ما قبل الف شد، و در آخرش حرکات شمش بر
 کسبل بنا جائز است۔ وجہ بنا درین اسماء تفسیر معنی فعل ماضی است، و در ہر سہ اسم مبالغہ الیست
 کہ در مسیبات شان نیست۔ (شرح) سَانَ و شَتَانَ و زَيْدَ و عَمْرًا و شَرَعَانَ، و سرعان و ہد
 ای سرع، ر و ہد: معنی بر فتح است جہت تفسیر بمعنی امر، و گاہے منصوب منون مستعمل شود بنا بر
 وصفیت اصلی نحو: **هَامِهْلُهُ زُوَيْدًا** (طبری: ۱۶۷)۔ ہا و دران چند لغت ست: ہاء و ہاء بھصر،
 و ہاء بر وزن رام، **اسم فاعل** و آن اسمے مستحق از مصدر و موضوع برائے آنکس کہ فعل
 بذات و سہ قائم باشد بطریق حدوث۔ حال نہ بمعنی ماضی کہ درین صورت عمل نمی نماید۔

فعل معروف پس اگر فعل لازم باشد اسم فاعل ہم لازم خواهد بود، اگر متعدی باشد اسم فاعل ہم
 متعدی۔ **بشرط آنکہ**: این شرط برائے آنست کہ جہت فعلیت یعنی مسند بودن ہونے صاحب خود قوی
 گردد۔ (ش) **اعتماد** مراد از اعتماد آنست کہ بما قبل خود تعلقی داشتہ باشد مثل تعلق خبر بہ مبتدا
 و تعلق صلہ بموصول و نحو ذلک۔ **مبتدا** باشد۔ و اسم فاعل خبر واقع شود۔

چوں: مَرَزْتُ بِرَجُلٍ ضَارِبٍ أَبْوَهُ بَكْرًا، یا موصول چوں: جَاءَنِي
 الْقَائِمُ أَبْوَهُ، وَجَاءَنِي الضَّارِبُ أَبْوَهُ عَمْرًا، یا ذوالحال چوں: جَاءَنِي
 زَيْدٌ رَاكِبًا غُلَامُهُ فَرَسًا، یا ہمزہ استفہام چوں: أَضَارِبُ زَيْدٌ عَمْرًا، یا
 حرف نفی چوں: مَا قَائِمٌ زَيْدٌ، ہماں عمل کہ قائم و ضارب می کرو قائم
 و ضارب میکند۔ تجم: اسم مفعول بمعنی حال و استقبال، عمل فعل
 مجہول کند بشرط اعتماد مذکور چوں: زَيْدٌ مَضْرُوبٌ أَبْوَهُ عَمْرًا
 مُعْطَى غُلَامُهُ دَرَهَمًا، وَبَكْرٌ مَعْلُومٌ. اِبْنُهُ فَاضِلًا، وَخَالِدٌ مُخْبِرٌ.
 اِبْنُهُ عَمْرًا فَاضِلًا، ہماں عمل کہ ضارب و اعطى و علم و أخبر می کرد

حاجی القائد: آمد نزد من کسے کہ ایستادہ است پدرو۔ ضرب: یعنی رفع فاعل در لازم اور رفع
 فاعل و نصب مفعول در متعدی۔ اسم مفعول۔ بدانکہ اسم مفعول موازن فعل مجہول ست ہوزن
 عروضی کہ عبارت ست از توافق مطلق حرکت و سکون، چنانچہ اسم فاعل موازن فعل معروف
 ست اچہ گفتہ اند کہ اصل مضروب مضرب بضم راست، لیکن چوں این وزن مجرور اتا در کلام
 عرب نادر است ضمیر را اشباع کردند؛ تا واوی ازاں پیدا شد، پس علامت اسم مفعول صرف میم
 ست نہ واؤ، و آن اسے ست مشتق از مصدر و موضوع برائے کسے کہ فعل فاعل بر آں واقع شود۔
 رید مضروب: مثال اسم مفعول کہ فعلش متعدی بیک مفعول ست۔

معطی علامہ: مثال اسم مفعول کہ فعلش متعدی بدو مفعول ست و اقتصار بر یکے جائز ست۔
 بکر معلوم: مثال اسم مفعول کہ فعلش متعدی بدو مفعول ست و اقتصار بر یکے جائز نیست۔
 خالد مجرور: مثال اسم مفعول کہ فعلش متعدی بر مفعول ست۔

مَضْرُوبٌ وَمُعْطَى وَمَعْلُومٌ وَمُخْبِرٌ مِي كُنْد. ششم: صفت مشبہ عمل
فعل خود کند بشرط اعتماد مذکور چوں: زَيْدٌ حَسَنٌ غُلَامَةٌ، همان عمل کہ
حَسَنٌ مِي کرد حَسَنٌ مِی کُنْد. ہفتم: اسم تفضیل، استعمال او بر سہ وجہ
است: بہ من چوں: زَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو، یا بالف ولام چوں:
جَاءَنِي زَيْدٌ الْأَفْضَلُ، یا باضافت چوں: زَيْدٌ أَفْضَلُ الْقَوْمِ، و عمل
اودر فاعل باشد، و آن ہو است فاعل أفضل کہ درو مستترست. ہشتم:

صفت۔ و آن اسے ست کہ مشتق باشد از فعل لازم و موضوع است برانے کہے کہ حدث بذات
وے قائم باشد بطریق ثبوت نہ بطریق حدوث، و فرق در حدوث و ثبوت آنکہ حدوث مہوق
بالعدم می باشد چوں: صبار، بخلاف ثبوت چوں: حسن۔ **مشبہ**۔ باسم فاعل در مشبہ و جمع
و تذکیر و تانیث۔

اسم تفضیل۔ و آن اسے ست مشتق از مصدر موضوع برانے موصوفی بزیادت۔ و صیغہ آن أفعال
برانے مذکر، و فعلی برانے مؤنث آید غالباً، و بعضے تغیر ہم یافتہ چوں: حیر و شر کہ أحمیر
و أشر بود۔ و شرط ست در ثلاثی مجرد جاری از لون و عیب ظاہری بنا کردہ شود، پس أحمیر و أشر
اسم تفضیل نیست، و از غیر ثلاثی مجرد بالحاق لفظ أشد و أكثر اسم تفضیل بنا کنند چوں۔ أشد
بسنحرا، اشتقاقش برانے فاعل قیاسی است، و گاہ برانے مفعول آید چوں: أعراف و أشهر
و النوم و أعدد۔ (شرح)

سہ وجہ: جمع میان دو ازین سہ جائز نیست، چنانچہ خلوا لہم سہ جائز نیست بلا وجہ کہ مفضل علیہ
معلوم باشد چوں: اللہ أكبر۔ (شرح) **مستترست**: در ظہر غلش مشروط بچند شرط است کہ موضوع
ذکرش این مختصر نیست۔

مصدر بشرط آنکہ مفعول مطلق نباشد، عمل فعلش کند چوں: **أَعْجَبَنِي** ضرب زید عمراً، ضم: اسم مضاف، مضاف الیه را بجر کند چوں: **جَاءَنِي غُلامٌ زَيْدٌ**۔ بدانکہ اینجا لام بحقیقت مقدرست؛ زیرا کہ تقدیرش آنت کہ **غُلامٌ لَزَيْدٍ**، وہم: اسم تام، تمیز را نصب کند، و تمامی اسم یا بتنون باشد چوں: **مَا فِي السَّمَاءِ قَدَرٌ رَاحَةٍ سَحَابًا**، یا بتصدر تنون چوں: **عِنْدِي أَحَدٌ عَشَرَ رَجُلًا، وَزَيْدٌ أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا**، یا ہون مشنیہ چوں: **عِنْدِي قَفِيزَانٌ بُرًّا، یا ہون جمع چوں: ﴿هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا﴾** (الکہد: ۱۰۳)، یا بمشابه نون جمع چوں: **عِنْدِي.....**

مفعول مطلق: لزانکہ چوں مفعول مطلق واقع شدہ باشد، مثل: ضربت ضربا ربدا پس نائب زید صریت باشد؛ زیرا کہ اعمال ضعیف با وجود اقوی جائز نیست **عمل فعلش**: نحو بمعنی ماضی یا حال و استقبال چوں: **أَعْجَبَنِي** ضرب زید عمراً أمس والآن أو عدا، وای عمل بچیت مناسبت اشتقاق است در میان فعل و مصدر، نہ باظہار مشابہت؛ ولہذا ازمان شرط شد چنانکہ در اسم فاعل و اسم مفعول شرط است۔ **مقدرست**: مراد از تقدیر آنکہ معنی لام کہ اختصاص است در اینجا مقصودی باشد، نہ تقدیر لام در لقمہ کام؛ لہذا آگفتہ اند کہ در اضافت لامیہ صحت تصریح لام لازم نیست چوں: علم الفقه کہ اظہار لام در اینجا لفظست۔

أحد عشر: واکثر ازین تخمین بعارض بنا حذف شدہ حرکت بنائے قائم مقامش شدہ است۔

قفیران: قفیر چنانہ است بوزن ۵۷۰۰ مثقال یعنی نزو من دو گون ست از روئے گندم۔

هل عنفک: آیا خبر وہیم شمارا با آنانکہ زبان کارترین مردم اند از روئے اعمال، (فتح)

عَشْرُونَ دِرْهَمًا تَا سَعُونَ، یا باضافت چوں: عِنْدِي مِلَّةٌ عَسَلًا،
 یازدہم: اسمائے کنایہ از عدد، و آن دو لفظ است: کم و کذا، کم بر دو
 قسم است: استفہامیہ و خبریہ، استفہامیہ تمیز را بصب کند و کذا نیز چوں:
 كَمْ رَجُلًا عِنْدَكَ؟ وَعِنْدِي كَذَا دِرْهَمًا، و کم خبریہ تمیز را بجر کند،
 چوں: كَمْ مَالٍ اَنْفَقْتُ وَ كَمْ دَارٍ بَنَيْتُ، و گاہے "من" جار بر تمیز "کم"
 خبریہ آید چوں: قوله تعالى: ﴿وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ﴾ (ص: ۲۶)۔

قسم دوم: در عوامل معنوی، بدانکہ عوامل معنوی بر دو قسم است، اول:
 ابتدا یعنی خلواصم از عوامل لفظی کہ مبتدا و خبر را بر رفع کند، چوں: زَيْدٌ
 قَالِمٌ، و اینجا گویند کہ زَيْدٌ مبتداست مرفوع بابتداء، وَقَالِمٌ خبر مبتداست
 مرفوع بابتداء، و اینجا دو مذہب دیگر است، یکی: آنکہ ابتدا عامل است
 یعنی خبر بر سر

ملوہ علاقہ پُدی آن ظرف است از روی شہد کہ رحلا چند مراد است نزدیک تو،
 وَعِنْدِي وَ تَرَوْنِي مِنْ اَيْدِيكُمْ، کذا: بمعنی کم خبریہ باشد چوں تمیز را
 نصب می کند؛ لہذا امثالش را با مثال کم استفہامیہ کہ ناصب تمیز است جمع کرد.

کہ مال این قدر مال کثیر را صرف کروم. و کہ دار. این قدر خانہائے کثیر را بنا کروم.
 کہ من ملک: بسیار اند فرشتگان در آسمانها. خلواصم. لفظ باشد آن اسم یا تقدیر، چنانکہ مضارع با
 "ان" مصدریہ و ماضی با "ما" مصدریہ بر رفع کند. این مذہب بصریان است. و ہذا قائل و ہر گاہ
 عامل لفظی بر آنها در آید عمل منسوب بآن عامل گردد و بہت قوت آن، چوں: کمان رید
 قائما، و مذہب بلکہ مذہب: چہ بعضی گویند کہ ابتدا و مبتدا ہر دو در خبر عامل اند.

در مبتدا و مبتدا اور خبر، دیگر آنکہ ہر یکے از مبتدا و خبر عامل ست و در
 دیگر۔ دوم: خلو فعل مضارع از ناصب و جازم، فعل مضارع را بر رفع
 کند، چوں: بَضْرِبُ زَيْدٌ، لَنْجَا يَضْرِبُ مَرْفُوعٌ ست؛ زیرا کہ خالی ست
 از ناصب و جازم، تمام شد عوامل نحو بَيِّنُو قِيْقِي اللهُ تَعَالَى وَعَوْنِهِ۔ خاتمہ در
 فوائد متفرقہ کہ دانستن آن واجب ست، و آن سہ فصل ست:

فصل اول

در توابع: ہدایتکہ تابع لفظی است کہ ووی از لفظ سابق باشد.....

در مبتدا پس عامل مبتدا معنوی باشد و عامل خبر لفظی کہ مبتدا ست۔ در دیگر درین صورت در بیج
 یکے از عامل معنوی نیست۔ **خبر** و این مختار این سالک است، و نزد بعضے وقوع فعل مضارع موقع
 اسم رافع فعل مضارع است، چنانکہ بجائے رید ضارب رید بصر ب می گوید، و نزد بعضے عامل
 لغت نیز معنوی است یعنی وقوع آن صفت مرفوع رافع است، و وقوع صفت منصوب ناصب،
 و وقوع صفت مجرور جار، چوں: حواء رجل عالم، و رأيت رجلا عالما، و مررت رجلا عالما۔
 ووی از لفظ ووی از لفظ سابق خود بودون بدین صورت کہ اگر آن لفظ تابع را با سابق وے شمارند
 از وے مرتبہ حساب در مقام ثانی آند، و عام است کہ از وے توابع ثالث باشد خواہ رافع خواہ
 خاس، چنانکہ گوئی: حواء رجل عالم حافظ کرم حبل طریف، پس ہر یکے ازین صفات
 کہ توابع اند ووی ست از لفظ سابق خود کہ رجل متبوع است اگر چہ بحسب تقدم اللفظ یکے جانی ست
 و یکے ثالث و یکے رافع و یکے خاس، و لفظ متبوع آنچه اعراب داشتہ باشد از رافع و نصب و جر تابع
 نیز همان اعراب دارد و از یک جہت باین معنی کہ اگر رافع متبوع بنا بر فاعلیت است رافع تابع ہم بنا
 بر فاعلیت خواہد بود، و اگر بنا بر خبریت است نہیں رافع تابع خواہد بود۔

با اعراب سابق از یک جهت، و لفظ سابق را متبوع گویند. و حکم تابع آنست که همیشه در اعراب موافق متبوع باشد. و تابع پنج نوع است: اول: صفت، و او تابع است که دلالت کند بر معنی که در متبوع باشد چون: جَاءَنِي رَجُلٌ عَالِمٌ، یا بر معنی که در متعلق متبوع باشد چون: جَاءَنِي رَجُلٌ حَسَنٌ غُلَامَةٌ، یا أَبُوهُ مَثَلًا، قسم اول در ده چیز موافق متبوع باشد در تعریف، و تکمیل، و تمذکیر، و تانیث، و انفراد، و تشبیه و جمع،

با اعراب سابق برابر است که اعراب لفظی باشد یا تقریری یا منطقی. از یک جهت احتراز است از أعطیت رید در هما، چه نصب رید از جهت آن است که معطی له است. و نصب در هما از آنکه معطی است. علت فائده آن تخصیص است و تکیه موصوف کمره باشد چون: رَجُلٌ عَالِمٌ. رَجُلٌ کَمَرَةٌ بَعْدَ تَوْصِيفٍ بِعَالِمٍ مَخْتَصٍ شَدَّ، و توضیح است و تکیه معرف باشد چون: رید. الظرف، و گاهی برائے صرف ثنا یا ذم باشد بے تخصیص و توضیح نحو: سَمِعْتُ اللَّهَ الرَّحْمَنَ الرَّحِيمَ، و أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّحِيمِ، یا برائے صرف تاکید نحو: صَلْحَةٌ وَاحِدَةٌ (س ۲۵) چه وحدت از تا مفہوم است۔

در متبوع یعنی دلالت کند بر بیات ترکیب که مراد است با متبوع خود بر حصول معنی که در متبوع حاصل است در هر ماده بدون تخصیص، بخلاف بدل در مثل: أَعْجَبَنِي رَيْدٌ عَلِيمٌ اگر چه بچشمین است، لیکن در أعجبی رید علامه این دلالت صورت ندهد. قسم اول که دلالت کند بر معنی که در متبوع باشد. تانیث مگره تکیه در صید مؤنث و مذکر یکجا باشد چون: فَعَلٌ بِمَعْنَى مَفْعُولٍ وَفَعْلٌ بِمَعْنَى فاعِلٍ نحو: رَجُلٌ وَامْرَأَةٌ حَرِيحٌ وَصَوْرٌ، یا مَصْفُوقٌ بِمَعْنَى مَوْثِقٌ وَالمَخْلُوقُ بِر مَذْكُورٌ جَائِزٌ چوں: علامه، یا مَصْفُوقٌ مَذْكُورٌ وَالمَخْلُوقُ بِر مَوْثِقٌ مَتَعَيْنٌ چوں: حائض۔

ورفع و نصب و جر، چوں: عِنْدِي رَجُلٌ عَالِمٌ، وَرَحْلَانِ عَالِمَانِ،
 وَرِحَالٌ عَالِمُونَ، وَامْرَأَةٌ عَالِمَةٌ، وَامْرَأَتَانِ عَالِمَتَانِ، وَنِسْوَةٌ
 عَالِمَاتٌ، اما قسم دوم موافق متبوع باشد در پنج چیز: تعریف و تکمیل،
 و رفع و نصب و جر، چوں: حَاغِبِي رَجُلٌ عَالِمٌ أَبُوهُ، بدانکه کمره را بجمله
 خبریه صفت توان کرد چوں: حَاغِبِي رَجُلٌ أَبُوهُ عَالِمٌ، و در جمله
 ضمیری عالمه بکره لازم باشد. دوم: تاکید، و او تابع است که حال متبوع
 را مقرر گرداند در نسبت یا در شمول؛ تا سماع را شک نماند، و تاکید بر دو
 قسم است: لفظی و معنوی، تاکید لفظی بکسرار لفظ است چوں: زَيْدٌ زَيْدٌ
 قَائِمٌ، وَضَرْبٌ ضَرْبٌ زَيْدٌ، وَإِنَّ إِنْ زَيْدًا قَائِمًا، و تاکید معنوی بهشت
 لفظ است: "نَفْسٌ" و "عَيْنٌ" و "كَيْلًا" و "كَيْلِنَا" و "كُلٌّ" و "أَجْمَعُ" و "أَنْتَعُ" و "أَبْتَعُ"
مثال محرز فعل مثال محرز حرف

و جر، و در هر ترکیب ازین ده وجه چهار یافت می شود. و جر، و در هر ترکیب ازین پنج وجه دو وجه یافت می
 شود. خبریه الله انشائی؛ چه خبریه در حکم کمره است جهت شیوع حکم. تاکید و آن برائے رفع ضرر
 غفلت باشد از سماع، یا برائے رفع عن سماع که حکم را غلط گویند، یا برائے رفع عن سماع
 که حکم مجازا در او کرده باشد. مقرر گرداند: که همان است نه غیر او.

یا در شمول. [یعنی شمول متبوع افراد خود را در اینکه آن متبوع منسوب است یا منسوب الیه.] چنانکه
 گوئی: حَاءُ الْفَرَسِ كُلِّهِمْ، پس لفظ "قوم" اگر چه شامل است همه را اما احتمال دارد که مراد اکثر
 قوم باشد؛ زیرا که در اکثر اوقات فعل را نسبت بجزئی می کنند و نسبت بعضی افرادش مقصود
 می باشد، هرگاه لفظ "کلی" آورند معلوم شد که مراد جمیع قوم است. (شرح)

وَأَبْصَعُ چوں: جَاءَنِي زَيْدٌ نَفْسُهُ، وَجَاءَنِي الزَّيْدَانِ أَنْفُسُهُمَا، وَجَاءَنِي
 الزَّيْدُونَ أَنْفُسَهُمْ، وَعَيْنٌ رَا بَرِينٌ قِيَاسٌ كُنْ، وَجَاءَنِي الزَّيْدَانِ
 كِلَاهُمَا وَالْهِنْدَانِ كِلْتَاهُمَا، وَكَيْلًا وَكَيْلْنَا خَاصِدٌ بِمَشْنَى، وَجَاءَنِي
 الْقَوْمُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ وَأَكْتَعُونَ وَأَبْتَعُونَ وَأَصْعُونَ. بدانکہ
 أَكْتَعُ وَأَبْتَعُ وَأَبْصَعُ اتِّبَاعٌ بِه "اجمع" پس بدون أَجْمَعُ، و مقدم بر
 أَجْمَعُ باشند. سوم: بدل، و او تابع است کہ مقصود بہ نسبت او باشد،
 و بدل بر چہارم قسم است: بدل الكل و بدل الاشتمال و بدل الغلط

کلمہ الخ لما ککل "برائے غیر شنی است مفرد باشد یا جمع باختلاف ضمیرے کہ عائد ہونے
 متبوع مؤکد باشد، نحو: قرأت الكتاب كله، والصحيحة كلها، واشتریت العید کلہم،
 وطلقت النساء کلہن، اما "اجمع" و غیرہ پس استعمال شان باختلاف صیغی باشد، چنانکہ از مثال
 متقن ظہر است و تاکید نہ کر وہ شود کہ کل و اجمع مگر چیزے کہ اور اجزا باشد قابل تجزیہ حسی
 چوں: قوم، یا کھکی چوں: عید، گوئی: جاء القوم کلہم، واشتریت العید کله بخلاف
 جاءني زيد کله چہ اشترائے عید بالمناصفہ میان دو شریک می تواند شد، و آمدن نصف زید ممکن
 نیست، پس تاکید لغو خواہد شد. (شرح)

ہاشند: زیرا کہ ذکر تابع بدون متبوع و مقدم بر آن ضعیف است. نسبت یعنی بہ نسبت چیزے
 کہ منسوب است ہونے متبوع مقصود باشد بہ نسبت ہونے تابع، نہ آنکہ نسبت ہونے متبوع
 تمہید باشد برائے نسبت ہونے تابع. بدل الكل اسے بدیکہ دلالت کند بر جمیع آنچہ دلالت کند
 بر آن مبدل منہ. بدل الاشتمال یعنی بدیکہ سبب آورہ شدہ و اشتمال بدل بر مبدل منہ =

وبدل البعض، بدل الكل أنت که مدلولش مدلول مبدل منہ باشد،
چوں: جَاءَنِي زَيْدٌ أَخُوكَ، وبدل البعض أنت که مدلولش جزو
مبدل منہ باشد چوں: ضَرِبَ زَيْدٌ رَأْسَهُ، وبدل الاشتغال أنت که
مدلولش متعلق بمبدل منہ باشد چوں: سَلِبَ زَيْدٌ ثَوْبَهُ، وبدل الغلط
أنت که بعد از غلط بلفظے دیگر یاو کنند چوں: مَرَرْتُ بِرَجُلٍ
حِمَارٍ. چهارم: عطف بحرف، واو تا بعیت که مقصود باشد بہ نسبت

= یا اشتغال مبدل منہ بر بدل نحو: سلب زید ثوبه، پس لفظ ثوبه بدل است از زید بسبب آنکہ
اشتغال وادو بزیدہ چنانکہ ظاہر است: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالِ فِيهِ﴾ (البقرہ: ۲۱۷)،
پس "قتال فیہ" بدل است از "الشہر الحرام" بسبب اشتغال شہر حرام بہ قتال.

مبدل منہ باشد. یعنی متحد واما باشند اگرچہ در مقبوض اختلاف دارند. بدل البعض: ہی بدل ہو
بعض المبدل منہ، پس اضافت درین ہر دو بیانیہ است، مثل: حاتم قصه.

حمار: پس اسم "بدل الغلط است، یعنی شکلم سخاوت کہ مررت بحمار گوید وبعثت رحل از
زبان او برآمد، ہمین کہ آگاہ شد "حمار" را بدل آورد وبتدارکت آن، پس معنی مقصود این باشد کہ
مررت بحمار، وگاہ باشد کہ بدل و مبدل منہ ہر دو معروف باشند نحو: صررت ريدا أحناك، وگاہ
ہر دو نکرہ باشند چوں: حاہی رحل غلام لك، وگاہے مختلفین خواہ مبدل منہ معروف باشد و بدل
نکرہ مخصوص چوں: قوله تعالى: ﴿بِأَنَّصِيَّةٍ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ﴾ (المن: ۱۵، ۱۶)، خواہ بالعکس چوں:
حاہی رحل غلام زید، دور صورتیکہ نکرہ از معروف باشد نعت او ضرور است. وہاںکہ بدل
و مبدل منہ ہر دو اسم ظاہر باشند، چنانکہ گزشت، و ہر دو مضرر باشند، نحو: الریدون لقتہم ایامہا،
و مختلفین باشند نحو: أحوك ضربته زيدا وأحوك ريدا ضربته، و ترکیب اول ضعیف است =

با متبوعش بعد حرف عطف چوں: جَاعَانِي زَيْدٌ وَعُمَرُو، و حروف عطف ده است در فصل سوم یاد کنیم ان شاء الله تعالی، و او را عطف نسق نیز گویند. پنجم: عطف بیان، و او تابع است غیر صفت که متبوع را روشن گرداند چوں:

أَقْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُو

و قتیله ^{بنی} بعلم مشهور تر باشد، و جَاعَانِي زَيْدٌ أَبُو عَمْرٍو و قتیله بکنیت ^{بنی ابو عمرو} مشهور تر باشد.

= چه ضمیر اعرفت از مظهر، پس نشاید که مقصود بانسب از غیر مقصود فرود باشد، و این حکم مخصوص ببدل انکل است، لیکن در بدل بعض و اشتغال و خلط جائز باشد نیز اگر معنی مختلف دارند. حرف عطف قید واقعی است اجزائی نیست. نسق بالتحریک سخن را ترتیب دهن است، و چه تسمیه آنکه در اینجا معطوف بعد معطوف علیّه در چند مواضع بترتیب می آید، چنانچه جاعی رید عمرو ثم بکر، یعنی اول زید آمد، پس از آن عمرو پس از آن بکر اقسَمَ بالله این مصرع از قول اعرابی است که نزد حضرت امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه برائے طلب نایقه آمده بود از آن که نایقه اش زخمی و پشت ریش بود، پس او را قسم یاد کرد بر آن که نایقه تو چنین نیست که تو می گویی، پس رفت ساکلی گفت:

أَقْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُو

مَا مَسَّهَا مِنْ نَقَبٍ وَلَا دَرٍ

اعصر له اللهم إن كان فحراً

ای قسم یاد کرد بنام خدا ابو حفص عمر رضی الله عنه که مس نگردیده است نایقه ترا سودگی سم و نه ریشی پشت، بخشش خدا و او را اگر چه بد کرد بیاوردن قسم خدا بر امر غیر واقعی، پس این مصرع آخر را آنحضرت صلی الله علیه و آله شنید بیاوردش و نایقه اش داد و معذرت نمود.

فصل

در بیان منصرف و غیر منصرف، منصرف آنست که هیچ سبب از اسباب منع صرف درو نباشد، و غیر منصرف آنست که دو سبب از اسباب منع صرف درو باشد، و اسباب منع صرف نہ است: **عدل و وصف و تانیث و معرفہ**
یعنی طہیت

مشہور تر مدار بر شہرت ازان نہادہ شد کہ چون مقصود از عطف البیان ایضاح مقبول و یست، پس اشہر البین بایضاح باشد. **عدل** بدانکہ عدل درین موضوع مصدر مجہول است یعنی معدولیت اسم، و معدولیت آنست کہ اسمی بیرون رود از صیغہ اصلی خود و در آید بصیغہ دیگر تحقیقا یا تقدیرا **وصف**: و آن بودن اسمی دال بر ذاتی باعتبار صفتی از صفات یعنی حالت از حالات وے، و شرط **وصف** در باب منع صرف آنست کہ وصفش اصلی باشد یعنی وصفی خواہ باقی چون **أحمر و أصغر**، و خواہ زائل و تفکیک این اوصاف را اعلام کنند. (شرح)

تانیث شرط تاثیر تانیث در منع صرف طہیت است، چہ باوجود طہیت تانیث لازمی باشد، پس از جهت لزوم برائے سببیت منع صرف می نماید، و این طہیت شرط وجوبست مر تانیث لفظی را، و شرط جواز است معنوی را، و شرط وجوب تاثیر وے در منع صرف یکے از امور سه گانہ است: زیادت حروف کلمہ بر سه چون: **زینب**، و تحرک اوسط چون: **سفر**، و جبر چون: **ماہ و حور علمیں**.

معرفہ: مراد از معرفہ در بنجا وصف تعریف است نہ ذات معرفہ، و شرط آنست کہ تعریف علمی باشد؛ زیرا کہ تعریف مضمرات و اسماء اشارات و موصولات موجود نیست الا در مبنیات، و منع صرف از احکام معرفتست، پس این تعریفات از حالای منصرف متصور نہ گردد، و تعریف بلا م و اضافت غیر منصرف را منصرف می گردانند یا در حکم منصرف می آرد، چنانکہ خواهی دانست، پس چگونہ سبب منع صرف شود؟ و حیطہ باقی نماید الا تعریف علمی. (شرح)

و عجم و جمع و ترکیب و وزن **فعل** و الف و نون مزید تان، چنانچہ در
 عَمْرُ عَدْلَسْت و علم، و در ثُلُثُ و مَثَلَتْ صفت است و عدل، و در طَلْحَةُ
 مثال بدل تھری مثال بدل حقیقی تانیث است و علم، و در زَيْبُ تانیث معنوی است و علم، و در حُبَلَى تانیث
 تانیث ظنی است بالف مقصورہ، و در حَمْرَاءُ تانیث است بالف ممدودہ و این مؤنث
 زن سرخ بجائے دو سبب است، و در اَبْرَاهِيمُ عجم است و علم، و در مَسَاحِدُ
 جمع مساجد و مصاییح جمع منتہی الجموع بجائے دو سبب است، و در بَعْلَبَكْ ترکیب
 ست و علم، و در اَحْمَدُ وزن فعل است و علم، و در سَكْرَانُ الف و نون
 زائد تان است و وصف، و در عَثْمَانُ الف و نون زائد تان است و علم،
 و تحقیق غیر منصرف از کتب دیگر معلوم شود.

فصل

در حروف غیر عالمہ، و آن شانزده قسم است: اول: حروف تنبیہ، و آن سه

عبر: شرط تاثیرش آنکہ یاد در ہم علم باشد یا بے تصرف منقول بحرف مجرود، و با این یا متحرک
 الاوسط باشد چون: شتر، یا زائد از سه حرف چون: ابراهیم. **تبع** و شرط آن صیغہ منتہی الجموع
 است بغیر تا، پس مرادہ منصرف خواهد بود. **ترکیب** و آن این است کہ دو کلمہ یا بیشتر را یکے کردہ
 باشند بے آنکہ جزء از اجزائے وے حرف باشد چون: اللحم و بصری، و بے آنکہ ترکیب صوتی
 و اضافی و اسنادی باشد چون: سیوہ و وعد اللہ و تابط شر او شرطش علیت است. (شرح

این مؤنث - ای بالف ممدودہ مقصورہ. **صحبہ**: [در لغت بیدار کردن و واقف نمودن بر چیزے.] =

است: **أَلَا** و **أَمَّا** و **هَآءُ**، دوم: حروف ایجاب، و **أَنْ** شش است: **نَعَمْ** و **بَلَىٰ** و **أَحَلُّ** و **إِي** و **جَنِبِ** و **إِنَّ**، سوم: حروف تفسیر، و **أَنْ** دو است: **أَيُّ** و **أَنَّ**، کقولہ تعالیٰ: ﴿وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ﴾ (الصافات: ۴، ۵)، چهارم: حروف مصدریہ، و **أَنْ** سه است: **مَا** و **أَنْ** و **أَنَّ**، **مَا** و **أَنْ** در فعل روند؛ تا فعل بمعنی مصدر باشد پنجم: حروف تخصیض، و **أَنْ** چهارم است: **أَلَّا**

= و اینها بر جمله در آید برائے رفع غفلت از مخاطب چون: **أَلَا** زید قائم، و **أَمَّا** زید قائم، و **هَآءُ** زید قائم. (ش)

ملی نعم ایجاب و اثبات می کند امر سابق را نفی باشد یا اثبات، چنانچه گوئی: در جواب ما قام زید یا قام عمرو: نعم! ای ما قام زید و قام عمرو، و ملی برائے اثبات منفی است چون: ﴿وَأَلْسِنَةٌ رَكَعَتْ قَالُوا مَلِي﴾ (الأعراف: ۱۷۲) ای ملی است رسا و ای "ش" نعم، لیکن بعد استغفار آید و قسم لازم است چنانکه در جواب لقام زید گوئی: ای واللہ، و اجل و جبریم مثل نعم بدون لزوم قسم، همچنین "ان" لیکن استعمالش کم است، و برائے تفریح و عابثم آید. (شرح)

حیر: فتح جیم و سکون یا کسره راء، ای: چون: حاتم زید ای عبد اللہ، آن کلمه کن مختص است بان چیزیکه در معنی قول باشد، نادیده، ای نادیده بلفظ هو قولنا: ﴿يَا إِبْرَاهِيمُ﴾ (الصافات: ۴، ۵).

در فعل: وان مشدده در جمله اسمیه رود، بمعنی مصدر چون: ﴿مَضَانَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ مَا رَحِبَتْ﴾ (الولع: ۱) ای رحبت، و أعجبتی أن ضربت أي ضربتک، و بلعتی لثک قائم ای فیدلتک.

حروف تخصیص: [در لغت برائے گفتن بر او و در غلانیان]. بدانکه این حروف را حروف تخصیص و تدریم خوانند، اگر در ماضی روند برائے تدریم باشند چون: هلافت چرا بر نفاستی، و اگر در مستقبل روند برائے تخصیص بمعنی در غلانیان و ترغیب باشند چون: هلافتوم چرا بر نخیزی، -

وَهَلًا وَلَوْلَا وَلَوْ مَا. ششم: حروف توقع، وآن قَدَّ است برائے تحقیق در ماضی ویرائے تقریب ماضی بحال، وور مضارع برائے تقلیل ہفتم: حروف استفہام، وآن سہ است: مَا وَهَمْزُهُ وَهَلْ. ہشتم: حروف روع، وآن کَلَّا است بمعنی باز گردانیدن، و بمعنی حَقًّا نیز آمدہ است چون: ﴿كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾ (النکات: ۳)، نهم: تنوین، وآن پنج است: تَمَكَّنَ چون: زَيْدٌ، و تنکیر چون: صِهْ أَيُّ أُنْكَتْ سَكُونًا مَا فِي وَفْتِ مَا، أما صِهْ بغير تنوین بمعناہ: أُنْكَتْ السُّكُونُ الْآنَ، و عوض چون: يَوْمَئِذٍ، و مقابلہ چون: مُسْتَلِمَاتٍ، و ترنم کہ در آخر ابیات باشد شعر:

= واین حروف در اول افعال رونما تا دلالت کنند از اول امر بر اینکه این کام ازین مذکور است۔
برائے تقلیل وکافی برائے تحقیق آید چون: قَدْ عَلِمَ اللَّهُ. حروف استفہام بمعنی طلب فہم چون: مَا اسْمُكَ؟ یعنی چیست نام تو؟ و آرہد قائم؟ و هل زید قائم؟ و ایشان را صدر کلام واجب ست چنانکہ دیدی ازہر کہ دلالت می کنند بر نوعی از انواع کلام۔ (شرح حروف روع: یعنی زجر و تہری از مضمون ما قبل۔ بمعنی باز گردانیدن۔ در جواب کسیکہ گوید: فَلَانَ بَعْضُكَ مَثَلًا حَقًّا و درین کلام اختلاف است کہ حرف ست چون: کَلَّا رومی، پس معنی الاصل باشد، یا اسم ست کہ بجهت مشابہت لفظی باوے معنی شدہ۔ (ش) بومند اصلہ: بوم إذا سکان کذا بوم مضارفت بر اذ، و لو مضارفت ست بجملا کہ بعد از دست، چون آن جملہ را اللہ اعتقد برائے تخفیف تنوین عوض مضارفت الیہ باو او متجا کلمہ ناقص نماید، و ازین قبیل ست و کَلَّا ایسا ہی کہلہ۔

أَقْلَى اللُّوْمِ عَاذِلَ وَالْعِتَابَيْنِ وَقَوْلِي إِنْ أَصَبْتُ لَقَدْ أَصَابِنُ

و تخوین ترغم و ر اسم و فعل و حرف رود، اما چهار اولین خاص است با اسم،
و هم: نون تاکید در آخر فعل مضارع ثقیله و خفیفه چون: إِضْرِبَنَّ وَإِضْرِبَنَّ،
یا زد هم: حروف زیادت،

أَقْلَى اللُّوْمِ: این شعر جز این عطیه تمیمیست از قصیده بانیه در بحر وافر، و زانش

مفاعیلن مفاعلتن فعولن مفاعیلن مفاعلتن فعولن

بقتال کم کردن عادل بفتح لام منادای مرغم عاذلة است بمعنی ملامت کننده، و قوله: العتاب
معطوف است بر اللوم، و قوله: أصابن مقوله قولیست، و قول: إِنْ أَصَبْتُ شرطت جوابش
لا تعدلی محذوف، یعنی کم کن ملامت و عتاب را از عاذل، و لَوْ تَحْتَمِلَنَّ بصواب رسیده اگر
بصواب رسم ملامت ممکن، هکذا قال العیس فی "شرح الشواهد"، و نزد فقیر بهتر آنست که
إِنْ أَصَبْتُ شرط باشد، و قولی لقد أصابن وال بر جزا باشد معطوف بر أَقْلَى اللُّوْمِ، معنی آنکه اگر
بصواب رسم بجز سیدای انصاف کن.

فعل مضارع و هر چه از ان مشتق است بشرط معنی طلب چون: امر و نهی و استفهام و تمنی و عرض
نیز مستعمل شود چون: هل یضربن، و لیس اضربک، اَلَا تَنْزِلُنَّ، و در جواب قسم لازم
ست نحو: وَاللَّهِ لَأَفْعَلُنَّ کَذَا، **خفیفه**: و آن نزد بصریان اصل است و ثقیله فرع آن، و همین
مخالفست؛ زیرا که خفیفه یک نون است و ثقیله دو واحد را امین فرع است، و نیز اصل در بنائے
حروف سکون است و آن در خفیفه باشد، و بعضی کوفیه ثقیله را اصل دانند چرا که فرع خفیفه
باشد از اصل، و تفصیل در مطولات است.

حروف زیادت: یعنی در بعض مواضع زیاده می شوند در جمع، و معنی زیادت آنکه اصل معنی
بدون آن حمل نشود، و این که بے فائده محض است؛ چه آنها را فوائد بسیار است چون: تَنْزِیْلُ =

وَأَنْ هَشْت حَرْفٌ سِتٌّ: **إِنْ وَأَنْ وَمَا وَلَا وَمَنْ وَكَافٌ وَبَا وَوَلَامٌ**،
 چهار آخر در حروف جر یاد کرده شد. دوازدهم: حروف شرط، و آن دو
 است: **أَمَّا وَلَوْ**، أمّا برائے تفسیر و فادر جوابش لازم باشد، کقولہ تعالیٰ:
**﴿فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ، فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَمِنَ النَّارِ، وَأَمَّا الَّذِينَ سَعَدُوا
 فَمِنَ الْجَنَّةِ﴾** (هود: ۱۰۵-۱۰۸)، ولو برائے انتقالی یعنی بسبب انتقالی
 اول چون: **﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾** (الانبیاء: ۲۲).

لفظ و استحکامت وزن و تبحر و غیر آن. بن: بن مخفف مکسور و زیادہ کشند بعد ما ناقیہ برائے تاکید
 نفی نحو: ما بن رہت ربتا، و گاہے با ما مصدریہ زائد گردد نحو: انتظر ما ان جلس القاضي
 أي مدة جلوسه، و تلمیح است زیادتی سے بالما نحو: لما ان قام ريد فمت، و ان مفتوحہ زائدہ
 باشد بالما نحو: ﴿مَسَا ان جاء السمر﴾ (یوسف: ۹۶)، دور میان لو و قسم آید نحو: والله ان لو
 قام ريد فمت، و گاہے باشد کہ زائد گردد با کاف نحو: کما ان طلبه أي كطيلة.

ما و آن زیادہ می شود یا ایدما نحو: ایدا ما خرج اخرج وبامنی و این و ای و این نحو: ﴿وانما بن
 من البشر احد﴾ (مریم: ۲۶)، و با من و با عن چارہ، و گاہے با مضاف زیادہ شود نحو: ﴿انما
 الاحسب﴾ (الفصل: ۶۸). لا و آن زیادہ باشد با و داخل نقلی لفظا چون: ما جامل زيد ولا عمرو،
 و یا معنی نحو: ﴿عشر المعضوب عنینہ ولا العسالین﴾ (العنکبوت: ۷)، و با ان مصدریہ نحو:
 ﴿ما معك الا تسخدد﴾ (الاعراب: ۱۶) ای ان تسجد، و گاہے قبل قسم زائد آید نحو: ﴿لا انفسہ
 یومہ النیامہ﴾ (البنیة: ۱)، معنیہ یعنی از ایشان شقی است و بعضی سعید، لیکن آنانکہ شقی هستند
 پس داخل خواهند شد در آتش، و لیکن آنانکہ سعید هستند پس داخل خواهند شد در جنت.

بن مکان بیہما: اگر می بودند و آسمان و زمین معبودان چہ در ان خدا بر آئینہ تجاہی شدند آسمان و زمین.

سینزدہم: لَوْلَا، واو موضوعت برائے اشغائے ثانی بسبب وجود اول،
 چون: لَوْلَا عَلَيَّ لَهْلَكُ عُمَرُ. چہار دہم: لام مفتوحہ برائے تاکید،
 چون: لَزَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عُمَرُو. پانزدہم: مَا بمعنی مَاذَا مَ چوں: أَقْوَمُ مَا
 جَلَسَ الْأَمِيرُ. شانزدہم: حروف عطف، وَأَنْ وَهَ اسْت: وَاوِ وَفَا وَتَمَّ
 وَحَتَّى وَإِمَّا وَأَوْ وَأَمْ وَلَا وَبَلْ وَلَكِنْ.

۱۔ لا علی قول حضرت عمر ؓ، و لکن آمد نزد آنحضرت ﷺ نے بار بار کہنا شروع
 بود، پس حکم کرو خلیفہ ثانی برائے رجم او، پس فرمود حضرت علی کرم اللہ وجہہ کہ رجم نہ
 بار بار بعد وضع حمل باید پس بزبان برآمد حضرت عمر ؓ، این قول کہ لولا علی لہلک
 عمر اگر نئے بود علی ؓ ہر آئینہ ہلاک می شد عمر ؓ، و بعضی روایات دیگر ہم درین
 باب آمدہ است.

۲۔ واو: برائے جمع میان معطوف و معطوف علیہ بدون ملاحظہ ترتیب. فا، برائے جمع لمخاطبہ ترتیب
 بدون مہلت. تم: برائے ترتیب و مہلت.

تفہیم کا اردو ترجمہ

تفہیم صحیح	تفہیم صحیح	تفہیم صحیح (اردو)
تفہیم اسلامی (اردو)	تفہیم اسلامی (اردو)	تفہیم اسلامی (اردو)
تفہیم قرآنی (اردو)	تفہیم قرآنی (اردو)	تفہیم قرآنی (اردو)
تفہیم قرآنی (اردو)	تفہیم قرآنی (اردو)	تفہیم قرآنی (اردو)
تفہیم قرآنی (اردو)	تفہیم قرآنی (اردو)	تفہیم قرآنی (اردو)

تفہیم کا اردو ترجمہ

آداب معاشرت	آداب معاشرت	آداب معاشرت
آداب معاشرت	آداب معاشرت	آداب معاشرت
آداب معاشرت	آداب معاشرت	آداب معاشرت
آداب معاشرت	آداب معاشرت	آداب معاشرت
آداب معاشرت	آداب معاشرت	آداب معاشرت

المطبخ عند صلوة محلوہ

المطبخ عند صلوة محلوہ	المطبخ عند صلوة محلوہ	المطبخ عند صلوة محلوہ
المطبخ عند صلوة محلوہ	المطبخ عند صلوة محلوہ	المطبخ عند صلوة محلوہ
المطبخ عند صلوة محلوہ	المطبخ عند صلوة محلوہ	المطبخ عند صلوة محلوہ
المطبخ عند صلوة محلوہ	المطبخ عند صلوة محلوہ	المطبخ عند صلوة محلوہ
المطبخ عند صلوة محلوہ	المطبخ عند صلوة محلوہ	المطبخ عند صلوة محلوہ

صلوة تکر تون مطبوعہ

شرح عقود رسو المعصی	شرح عقود رسو المعصی	شرح عقود رسو المعصی
شرح عقود رسو المعصی	شرح عقود رسو المعصی	شرح عقود رسو المعصی
شرح عقود رسو المعصی	شرح عقود رسو المعصی	شرح عقود رسو المعصی
شرح عقود رسو المعصی	شرح عقود رسو المعصی	شرح عقود رسو المعصی
شرح عقود رسو المعصی	شرح عقود رسو المعصی	شرح عقود رسو المعصی

مستطیع فرما بھون اللہ تعالیٰ

صلوة محلوہ محلوہ تکر تون مطبوعہ

الجمع للقرئدی	الجمع للقرئدی	الجمع للقرئدی
الجمع للقرئدی	الجمع للقرئدی	الجمع للقرئدی
الجمع للقرئدی	الجمع للقرئدی	الجمع للقرئدی
الجمع للقرئدی	الجمع للقرئدی	الجمع للقرئدی
الجمع للقرئدی	الجمع للقرئدی	الجمع للقرئدی

Books in English

Ulema-ul-Ummah (Vol. 1, 2, 3)	Ulema-ul-Ummah (Vol. 1, 2, 3)
Key Lessons-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)	Key Lessons-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)
Al-Mishal Aqam (Road) (C. Cover)	Al-Mishal Aqam (Road) (C. Cover)

Other Languages

Ulema-ul-Ummah (Urdu) (P. Binding)	Ulema-ul-Ummah (Urdu) (P. Binding)
Ulema-ul-Ummah (Urdu) (P. Binding)	Ulema-ul-Ummah (Urdu) (P. Binding)

To be published Shortly books Allah

Al-Mishal Aqam (Urdu) (C. Cover)

کارڈ کور مجلہ

کتاب احادیث	کتاب احادیث	کتاب احادیث
کتاب احادیث	کتاب احادیث	کتاب احادیث
کتاب احادیث	کتاب احادیث	کتاب احادیث
کتاب احادیث	کتاب احادیث	کتاب احادیث
کتاب احادیث	کتاب احادیث	کتاب احادیث